

1029

Francesc Candel:
l'escriptor

Joana Sánchez de la Torre
Beca Fundació Jaume Bofill
Setembre 1997

Al meu marit Àlex
pel record de les hores passades junts
amb la mateixa il·lusió.

«Travessem el present amb els ulls tapats
amb una bena. Solament més tard, quan ens cau
la bena i examinem el passat ens adonem
d'allò que hem viscut i en comprenem el sentit»
Milan Kundera

!Fué una noche memorable;. Estábamos solos los tres, Sebastián Juan Arbó, el señor Janés y yo, y llegó el maître. Entonces Janés le dijo: '**venimos a celebrar el descubrimiento de un gran escritor**'; y el maître, que era muy señor, dijo: 'permítanme que me una yo también al brindis'. Trajo una botella de buen vino y la descorchó; trajo una copa para él y se brindó. (Candel, relat de vida: *Este es el pan que ha traído mi chiquilla*)

Introducció

Què diria vostè si algú li fes la següent demanda: "Expliqui'm la seva vida". Imagini-s'ho...difícil oi?. Aquest va ser l'inici d'aquest treball d'investigació.

Francesc Candel és qui va respondre a aquesta tasca, tan difícil, d'explicar tota una vida en unes hores. La primera vegada que vaig anar a veure'l no el coneixia i pensava que, com a escriptor consagrat, rebutjaria la meua proposta de recollir el seu relat de vida com un dels materials fonamentals de la investigació; que tindria aquells aires de superioritat amb els que vesteix la fama, per desgràcia, a tantes persones. Però Candel és diferent.

Tots els que el coneguin hauran percebut la seva modèstia i la seva bona disposició cap a noves empreses. Un posat que jo li agraeixo, a ell i a la seva dona Maruja, perquè ha permès que aquest treball vagi endavant.

Abans de parlar de'n Candel voldria recordar la Maruja, la seva dona, que encara que no es trobi enlloc més d'aquest text, hi és en el meu record. Una dona que recolça i possibilita la tasca i el treball quotidià de Francesc Candel i que l'acompanya en quasi totes les seves aparicions públiques. La Maruja és una dona que defensa el seu "escriptor preferit" per allà on va. No oblideu aquest nom i aquesta presència tan important.

Francesc Candel és difícil que sigui un personatge anònim, és conegut a bastament per les obres literàries que el van consagrar: *Els altres catalans* i *Donde la ciudad cambia su nombre*. Un escriptor que novel·la la vida quotidiana en la qual viu, que retrata a aquells que pateixen els mals de la pobresa, que perpetua el seu record amb els seus llibres. Aquests, la seva literatura, són una part important de la seva vida.

Una vida que ha estat explicada com a encapçalament de molts dels seus llibres en unes quantes línies. Uns resums que, moltes vegades, no han fet justícia a les experiències vitals de'n Candel. El propòsit d'aquest treball no és l'extrem oposat a aquestes síntesis vitals, no és una biografia exhaustiva on es relata tota la "vida i milagros" de'n Candel. Aquest treball és una narració peculiar d'una vida on és més important com és allò que hi és, que allò que hi manca.

Amb aquest treball he volgut copsar el procés de coneixement profund que he realitzat per poder comprendre el relat, oral, que Francesc Candel va fer de la seva vida durant l'any 1995-96. Una narració del passat feta des del present, construïda d'una manera i amb un significat particular.

Aquest document està dividit en dues parts. A la primera d'elles es troba l'exposició del procés d'investigació que he portat a terme per elaborar el treball. D'una manera exhaustiva presento els paràmetres teòrics i empírics que fonamenten la recerca. En aquesta part s'exposen les tres fonts documentals que s'integren en el present treball: el relat de vida de'n Candel, algunes de les seves obres i el context de referència del relat. Tots tres són elements d'un procés que ha donat com a fruit un text on la narració de la vida de'n Candel s'hi baralla amb d'altres narracions que n'enriqueixen i matitzen el contingut i la seva expressió final.

A la segona part del treball s'exposa directament el text final que està dividit en els anomenats camps temàtics, uns elements que doten d'estructura el relat. Aquesta divisió s'afegeix als altres mecanismes d'estructuració i elaboració del text final que contribueixen, conjuntament, a facilitar la comprensió del relat de vida de'n Candel.

Dels mecanismes d'elaboració que s'hi inclouen, els més importants són: els que tenen per objectiu la dotació i la reconstrucció del sentit del relat de vida; els que permeten un coneixement profund de l'obra de Candel i dels seus efectes socials i, en general, els que tenen per objectiu la interpretació i la valoració de la narració d'una vida.

Amb el text que llegiran a continuació, espero contribuir a l'aprofundiment en el coneixement de la vida d'un home que, moltes vegades, s'ha conegut d'una manera superficial, amb el regust del record que el perpetua com el representant públic dels immigrants. Abans de començar, cal no oblidar que els lectors sentiran la veu d'una persona que ha dedicat part de la seva vida a donar veu als altres.

Amb aquest treball he après a comprendre que una vida no són només uns fets, una vida és també un record lligat a uns sentiments. Aquesta sensibilitat és la que crea el relat del passat, és la que el dibuixa d'una determinada manera i no d'una altra. És la que fa que en Candel sigui el protagonista de la següent història.

Primera part

El procés de creació d'un text

Conéixer la vida de'n Candel

El títol

El títol que volia posar a aquest treball d'investigació va ser, en un principi, *Francesc Candel: un altre immigrant*. Aquest títol responia als motius que, inicialment, desvetllaren el meu interès per la persona de'n Francesc Candel.

D'aquests motius cal destacar-ne dos:

D'una banda, la meua inclinació cap als temes vinculats amb la immigració, sobretot pels moviments migratoris haguts des de diferents llocs del territori espanyol cap a Catalunya, entre els anys 50 i 70. Aquesta motivació em va portar a cercar una persona que conegués el tema dels moviments immigratoris esdevinguts a Catalunya, i en Candel era una d'aquestes persones. Aquesta idea inicial també va vincular l'elecció del primer títol que vaig triar pel treball d'investigació. Un títol que reflectia la condició d'immigrant que tenia en Candel i, també, responia a un dels temes principals tractats per ell en la seva literatura.

De l'altra, l'oportunitat que vaig tenir de conéixer una nova tècnica d'investigació, el *relat de vida*. Amb aquesta tècnica vaig elaborar una de les fonts materials fonamentals d'aquesta investigació: un document oral que recull la narració que en Candel fa de la seva pròpia vida.

Aquell primer títol que vaig triar, amb el temps l'he hagut de reformular per fer possible el retrobament amb el significat del relat de vida. Un significat que he copsat i representat amb el títol definitiu del document: *Francesc Candel: l'escriptor*. Aquest ha estat desvetllat, després d'un

profund i exhaustiu procés d'estudi, on m'he barallat amb els fets dels meus avantpassats per comprendre una vida.

Sota aquest títol es troba un text creat en base al relat de vida de'n Candel, enriquit per la integració amb les altres fonts incloses (històriques, teòriques, documentals), i que ha crescut d'una manera intuïtiva. Amb una intuïció guiada per les necessitats de contextualització, recreació i puntualització que, en el diàleg amb la narració de'n Candel i amb ell mateix, han anat sorgint.

Els objectius

L'objectiu principal en què es fonamenta aquest treball d'investigació és conèixer la vida de'n Candel. Per dur a terme aquest objectiu són necessaris uns altres dos d'operatius, que expressen el com s'arribarà a aquest coneixement.

La primera via per assolir l'objectiu principal serà la creació d'un text que facilitarà i guiarà una comprensió particular de la vida de'n Candel. Una particularitat definida en funció del procés d'elaboració que s'ha dut a terme.

La segona via serà la dotació i el retrobament del sentit que vehicula la major part de la narració de la seva experiència vital.

Aquestes vies són exposades a continuació, d'una manera més exhaustiva i amb el detall necessari, per entendre els processos corresponents de creació d'un text i de comprensió del sentit.

La creació d'un text

La creació d'un text és la primera via que em permetrà conèixer la vida de'n Candel. Aquest procés de creació s'inicia en el text original, el relat de'n Candel que, mitjançant un procés de construcció, dóna lloc al text final. Aquest nou document, el text final, guiarà la comprensió del relat de vida de'n Candel.

El text origen del procés és fruit de la narració oral que en Candel fa de la seva pròpia vida. Aquest relat té una característica essencial, la seva especificitat, ha estat narrat i formulat d'una manera particular.

El procés d'elaboració que ha produït el text final ha estat fruit de la integració de diferents fonts documentals. Aquesta integració té com a objectiu la creació d'un text literari que apropi el lector a la persona de'n Candel.

Les fonts documentals que hi he integrat en el text final són, en resum, les següents: la vida de'n Candel -recollida amb un relat de vida-, part de la seva obra, i llur context de referència. La presentació d'aquestes fonts i el seu procés d'elaboració són exposats a continuació.

En primer lloc, el **relat de vida** que té un sentit en ell mateix, és el material base que guia la recerca, un material que ha conservat la seva veu directa, amb un to col·loquial. Aquest ha estat objecte d'una anàlisi de la seva estructura narrativa, aquest procés ha transformat un material en brut, que ha estat polit i ordenat, en diferents camps temàtics interdependents i, alhora, independents entre si. Aquesta estructuració narrativa ha configurat els fonaments del procés d'elaboració posterior.

El segon element és **l'obra de Candel**, de la qual he fet una acurada selecció, després d'estudiar-la a fons. Aquesta selecció ha estat realitzada en funció i amb la guia de l'estructura narrativa del text del relat de vida. L'escriptor i els seus relats són un testimoni valuós per entendre les vivències narrades i l'estreta relació existent entre aquestes i la seva obra.

El tercer i darrer element, el **context**, es delimita amb les dimensions social, política i cultural, inserides en funció del relat de vida, que es troba limitat geogràfica i temporalment per la guia inestimable del material narrat. Aquest marc facilita el coneixement al lector de totes aquelles dades necessàries i imprescindibles per comprendre la vida de Candel.

L'elaboració realitzada, amb aquest conjunt d'elements, té la intenció de mostrar que el significat d'un relat de vida és un significat situat, que necessita ser complementat amb diferents informacions. Unes dades que es triaran i es formularan en funció de la interrelació que es creï entre els diferents elements que hi participen. En aquest procés és on hi intervé la persona que interpreta.

Aquesta tasca ha donat com a fruit un text que narra la vida d'un escriptor, en Francesc Candel, una vida exposada amb una direcció concreta, que respon a un sentit que s'ha anat dibuixant amb el joc de tots els elements que hi intervenen: un relat, unes obres i un context.

Un relat de vida

El concepte de relat de vida que he triat va ser creat per Norman K. Denzin (1970). Aquest sociòleg nordamericà va definir *Life story*, que representa el concepte de relat de vida, de la següent manera:

"La historia de una vida tal como la cuenta la persona que la ha vivido" (Marinas & Santamarina, 1993:151)

Aquesta tècnica d'investigació permet recollir amb un document oral la història d'una vida concreta, la història narrada d'algú que n'és l'autor directe.

Per ampliar aquests punts definitoris exposaré, a continuació, algunes de les característiques més importants de la tècnica del relat de vida:

- És un relat sobre el passat d'una vida des del seu present, un present momentani, que també pot incloure el futur.
- En el relat coincideixen l'autor, que narra, i el personatge principal de la narració, són la mateixa persona.
- És la narració d'uns fets passats que són triats i elaborats d'una manera determinada, respon a la percepció subjectiva que la persona que relata té de la seva vida. El record és intencional, no és un producte de l'atzar, la memòria no només recorda uns fets, els reelabora en el present.

En el desenvolupament concret de la tècnica del relat de vida hi participen dos persones, la que entrevista i la que narra, aquestes estableixen una relació que pot ser definida com a més o menys directiva, definició que depèn del paper que realitza qui entrevista. Aquest nivell de directivitat imposat

variarà en funció dels objectius, interessos i dinàmiques que s'estableixin durant la investigació.

La meua posició davant aquesta primera decisió metodològica-tècnica, relacionada amb la situació de narració de Candel, va ser definir empàticament la meua participació en la relació, una actitud d'escolta atenta. L'objectiu que fonamenta aquesta posició va ser la de recollir un relat de vida produït lliurement, que m'informés de l'estructura que el narrador triés, amb les menors distorsions possibles. L'únic límit que es va produir, explícitament, va ser a l'inici del relat on es va pactar el paper que desenvoluparia cadascú en aquella relació: Candel havia de relatar lliurement la seva vida mentre jo l'escoltava.

Candel, davant aquesta premissa, va respondre, en un inici, de manera confosa, no ho entenia: perquè havia d'explicar la seva vida?, quin tipus de material elaboraria a partir d'aquell relat?, com volia jo que me l'expliqués?, etc. Degut a la meua por a interferir al desenvolupament del relat, vaig decidir deixar que Candel interpretara l'objectiu en funció dels seus propis desitjos.

D'aquesta manera i mitjançant un diàleg vam, finalment, precisar l'acord comú: 'yo le haría su biografía'. Ell va afegir una referència important per valorar el material sorgit d'aquesta relació, va dir: 'una biografía es mucho trabajo, porque la persona no tiene toda la información, intentaré ayudarte ordenando mis ideas para expresarlas en orden'.

El pacte definit d'aquesta manera va permetre que el relat de vida es convertís en un monòleg enriquidor on Candel era el protagonista. Així mateix, el relat de vida, ha pogut, gràcies a aquesta definició de la relació, ser elaborat com a un material sense interferències, on el narrador ha definit el seu propi relat.

Una vegada assolit el pacte, aquest es va materialitzar en una sèrie de converses de llarga durada fetes a casa d'en Candel durant l'any 1995-96. Aquestes xerrades van fer-se en sis ocasions, en sis sessions d'hora i mitja, aproximadament cadascuna d'elles, durant les quals Candel va anar relatant la seva vida.

Una segona fase de transcripció completa d'aquestes converses va donar lloc a un material oral que necessitava ser tractat per facilitar la seva comprensió, la seva transformació en un material escrit i preparat per ser llegit; sense perdre el seu caire col.loquial.

El tractament que s'ha realitzat d'aquestes converses es divideix en dues fases ben diferenciades, una primera, de depuració i, una segona, d'estructuració:

La primera fase del tractament es va dur a terme amb dues accions fonamentals: l'extracció de la veu de qui interroga i l'eliminació d'aquells fragments o elements distorsionadors o repetitius. L'extracció de la veu interrogadora es va fer per facilitar la lectura i donar-li un caràcter de monòleg. Aquesta eliminació no va comportar cap distorsió del significat final donat que l'element interrogador era mínim i ja era pensat amb l'objectiu d'intervenir amb un posat empàtic, bàsicament.

La segona fase del tractament és la delimitació de l'estructura narrativa del relat de vida que he recollit. Aquest procés analític es realitza amb la definició d'una sèrie de camps temàtics o nuclis de gravitació que donen sentit al text. La delimitació d'aquests elements s'ha fet tenint en compte la següent definició de camp temàtic recollida per Gabriele Rosenthal:

"The narrated life story thus represents a sequence of mutually interrelated themes that, between them, form a dense network or interconnected crossreferences. The *thematic field* is defined as the sum of events or situations presented in connection with the theme

that form the background or horizon against which the theme stands out as the central focus. It is these fields that are reconstructed in the thematic field analysis.”¹

Basant-me en aquesta definició, per realitzar un anàlisi de camps temàtics es necessiten definir, d'una banda, un conjunt de *fets* o *situacions*, que tenen en comú un tema, que constitueix el focus central d'unió.

Amb aquests dos elements, conjunt de *fets* i tema, es construeix un camp temàtic, aquesta lògica és la que m'ha permès dibuixar l'estructura narrativa del relat de vida de Francesc Candel.

Per delimitar, d'una banda, el conjunt de *fets* o *situacions* he tingut en compte els següents criteris:

- . la seva pròpia coherència interna, definida aquesta per la interrelació existent entre els diferents *fets* d'un mateix conjunt, que tenen en comú un mateix tema.
- . la diferenciació respecte als altres conjunts de *fets*, definida aquesta per no tenir en comú el mateix tema.

Per concretar, d'una altra banda i en segon lloc, els temes he aplicat els següents criteris:

- . la comunalitat de contingut entre els diferents *fets*.
- . l'estructura global del relat.

---

¹ “El relat de vida narrat representa un seqüència de temes mutuament interrelacionats que, entre ells, formen una densa red o unes referències creuades interconectades. El camp temàtic és definit com la suma de fets o situacions presentades en connexió amb el tema que forma la base o el límit que el fa ser el focus central. Són aquests camps els que són reconstruïts en l'anàlisi de camps temàtics”

El relat de vida de Candel, elaborat, està dividit, en la seva pròpia presentació, en diferents apartats que delimiten els diferents temes i *fets* que defineixen els camps temàtics. Cadascun d'aquests camps temàtics presenten, al principi, un títol identificatiu que defineix el tema comú a tots els *fets* del conjunt d'aquell camp temàtic concret.

Així mateix, els *fets* també es distingeixen per un títol identificatiu, alguns d'aquests títols triats coincideixen amb els títols d'algunes de les obres de Candel. Candel és un escriptor relator de la realitat quotidiana, aquella que l'envolta i viu a la vegada. Per remarcar aquest aspecte, i donat que he trobat l'existència d'una estreta relació entre alguns dels seus llibres i alguns *fets* del seu relat de vida, n'he definit alguns amb aquest criteri.

Els títols triats, a més a més, faciliten al lector la comprensió del significat profund de cada *fet* o *situació*. Això, no obstant, no significa que existeixi una relació unívoca, intrínseca i objectiva entre ambdós, títol i contingut, es podrien haver triat altres encapçalaments però això hagués canviat el seu significat final. Per això és important tenir en compte la intervenció de la persona que investiga en la configuració final del text, donat que aquesta intervenció vincularà la interpretació que en faci el lector.

L'objectiu plantejat per realitzar l'anàlisi de l'estructura narrativa del relat de vida és, doncs, la definició dels ***camps temàtics***, tema i *fets* que es dibuixen en l'estructura interna del relat. En síntesi, els paràmetres que s'hi identifiquen en l'anàlisi són, en funció del seu major a menor grau de globalitat:

- **L'estructura narrativa**, l'element més globalitzador, es defineix en funció de l'estructura global que configuren els diferents camps temàtics.

-El **camp temàtic** que es configura en funció de dos elements:

. El **tema** es defineix en base a les diferents *inflexions* que matitzen o varien el significat d'un tema però que no l'arriben a canviar. Aquest tema està format, llavors, per una sèrie de *fets* que es troben dins un mateix conjunt.

. Els **fets**, l'element més concret, formen una estructuració inicial amb l'objectiu de delimitar les *inflexions*, en el significat, d'un mateix tema.

L'aplicació d'aquests elements analítics al relat de vida de Francesc Candel va donar com a resultat i presentat esquemàticament el següent quadre:

<u>Estructura narrativa del relat de vida de Francisco Candel</u>	
<u>CAMPS TEMÀTICS</u>	
<u>TEMA</u>	<u>CONJUNT DE FETS</u> (fet o situació: inflexions del tema)
-La immigració	.Nací en un pueblecito llamado Casas Altas. .Mi infancia en estas Casas Baratas, donde había todo de gente de la inmigración.
-El record dels seus educadors	.Una escuela preciosa llamada Sant Ramon de Penyafort. .Historia de una parroquia.
-De la II República al final de la Guerra Civil	.Yo tenía 11 años, fue un día divertido.
-La postguerra	.A cantar cara al sol. .Me costó creerlo pero.. .Anar a fer el sal pas. .Ser obrero no es ninguna ganga. .Alargando el paso, trote a la española. .La tuberculosis diezma a las juventudes.
-Ha nascut un escriptor	.Hay una juventud que aguarda. .O soy escritor o me moriré. .Este es el pan que ha traído mi chiquilla. .Donde la ciudad cambia su nombre. .Mamá, tu hijo John, está muriendo dulcemente. .Els altres catalans.
-La política	.Yo quiero volver a España, no me quiero exiliar como vosotros. .Un charnego en el senado.
-Geni i figura	.El escribir es una cosa que lo puedes hacer mientras la mano te funcione.

El relat de vida és una de les fonts amb què he elaborat el text final que configura aquest treball d'investigació. Aquesta incorporació, però, no és íntegra, el relat hi és en part i ha estat triat en funció de la representativitat del significat dels fragments. L'objectiu d'aquesta elecció ha estat evitar la presència d'aquelles parts del relat que redundessin el significat donat o que suposessin una repetició, efectes presents en el text oral original.

La seva incorporació, però, no es pot igualar a la dels altres elements que hi participen en el joc d'integració. La narració de la seva vida que fa Candel és la font més important per diferents motius:

-L'estructura narrativa del relat de'n Candel és la que fonamenta i guia l'estructura del text final. Els camps temàtics donen la pauta per configurar els seus diferents apartats.

-La narració concreta que en Candel fa a cada camp temàtic possibilita la concreció de la tria de les altres fonts. D'una banda, el context es defineix amb la referència que en Candel fa, durant el seu relat, del seu espai vital i, de l'altra, els fragments de les seves obres són recuperats en funció de la comunalitat de significat amb el relat de vida.

-El relat de vida s'hi inclou com a font directa, recuperada del text autònom original. La incorporació del relat de vida original possibilita el coneixement directe de la visió que en Candel té de la seva vida. Hauria estat diferent si jo hagués narrat amb la meua pròpia veu els fets de la vida de'n Candel, la proximitat del testimoni i la seva pròpia idiosincràsia s'haurien perdut.

Unes obres

La lectura de la major part de l'obra literària de Francesc Candel va facilitar-me l'aprofundiment en el coneixement personal de l'autor. La seva obra forma part de la seva experiència vital, una part molt important.

En el procés de resignificació d'un relat de vida es poden utilitzar tot tipus de materials, moltes vegades de tipus personal, com poden ser fotos, diaris íntims, entrevistes amb les persones que envolten a la persona protagonista, etc. En el cas de'n Candel, vaig triar la seva obra literària per diferents motius: el primer, com un dels materials que millor reflectien el seu pensament i la seva manera de veure la vida; el segon, com un material coherent amb la vida professional de Francesc Candel i; tercer, per la vinculació del material amb el significat final de la investigació, del relat de vida.

L'obra de'n Candel presenta, en general, una visió micro, concreta, del context relacional on vivia i viu l'autor. Aquesta visió em permet, amb el joc de fragments del relat de vida i de l'obra que plantejo en alguns moments del text, conjuntar un relat d'un context vital real amb el relat d'un mateix context vital fictici. Un context vital literari que matitza, enriqueix i amplia la veu inicial de'n Candel.

Els fragments recollits de l'obra de'n Candel i introduïts en el procés de resignificació del relat de vida van ser incorporats en un moment posterior a l'elaboració del relat de vida. Aquests fragments van ser triats, primer, en funció de la forma del relat recollit, i segon, en funció de la peculiaritat de cada obra llegida.

Un context

Amb la mateixa intenció que ho va fer Goethe amb la seva autobiografia, he incorporat i elaborat un context integrat amb el relat de vida de'n Candel. Goethe va ser el primer que construí una autobiografia fonamentada en la seva condició d'ésser històric, en completa interacció amb el món que l'envoltava. Un aspecte que, també, va tractar Wilhelm Dilthey (1968) en les seves obres i idees vinculades a la tradició filosòfico-sociològica de l'historicisme, i que plantejava la relativitat de totes les perspectives sobre allò que és humà.

Per delimitar aquest món que envoltava i en què vivia Candel he definit el context de referència del relat de vida que s'integra, amb els altres elements, en el text final. També és un material elaborat en funció i posteriorment al relat de vida. Es va fonamentar en una recerca d'aquelles informacions relacionades amb la major part possible d'elements del relat de vida i que el completessin i l'ampliessin.

La narració concreta que en Candel fa de la seva vida construeix una visió particular del seu passat, en recupera uns moments concrets i no d'altres. De la mateixa manera, també, el context que hi elaboro i que acompanya a aquest relat no és una visió general del mateix, només hi són presents, d'una manera integrada, aquells elements que tenen un sentit com a referents de la particular visió que en dona Candel de la seva vida.

Així es dibuixa un context molt concret, limitat, d'una banda, geogràficament per la ciutat de Barcelona, a vegades completat per la resta de Catalunya i d'Espanya, i de l'altra, pels paràmetres temporals fixats pel mateix relat de vida. Un context que, d'aquesta manera, es fa concret i acompanya la narració de'n Candel.

Una informació incorporada per facilitar la comprensió profunda de l'experiència relatada per l'escriptor, per contextualitzar la seva vida. Un context que permet comprendre qui ha estat i qui no ha estat, qui és i qui no és el Candel que presenta el seu relat de vida. Per això la història de Barcelona és important i no ho és la de Tarragona, per exemple, per això l'espai de temps s'inicia en el moment narratiu que enceta el relat, l'any de naixement de l'autor en qüestió, ni abans ni després.

La meva veu

La meva veu no es pot entendre sense la veu de'n Candel. Ambdues hi són presents al treball, hi participen en la configuració del text final.

La veu de'n Candel, una veu que estructura una narració inicial, que tria alguns fets del passat, els ordena i els narra d'una manera peculiar. El record no és tan sols un mecanisme de gravació, és un element actiu que reelabora els fets passats des del present.

La meva veu, la veu de la persona que ha realitzat el treball, també és present en molts elements o aspectes de l'elaboració del text final. Una veu que construeix aquest document d'una manera determinada, que organitza, amb una estructura explícita, el relat de vida i, després d'un procés d'elaboració integradora, li dóna una altra forma. Una veu que dóna èmfasi, valora i matitza, que ofereix una interpretació particular. Una veu que crea un text.

La meva participació és molt important i no es gens innocent. La creació d'un text implica la intervenció d'una persona particular, que dóna la seva pròpia visió, que s'expressa a través de la seva creació. Llavors aquest no és un paper arbitrari, atzarós, de la mateixa manera que en Candel construeix la seva visió particular de la vida, jo

construeixo la meva visió particular, de lectora i intèrpret.
Encara queden moltes altres interpretacions, les que faran les
persones que llegeixin aquest document.

La dotació i la reconstrucció del sentit

La dotació i la reconstrucció del sentit o la direcció que pren el relat de vida de'n Candel és la segona via que em permetrà arribar a assolir l'objectiu principal de la investigació, conèixer la seva vida.

Després de l'anàlisi integrador realitzat amb el relat de vida de'n Candel com a font estructuradora del text final, calia donar un pas endavant en la seva comprensió. El retrobament amb el sentit global del relat de vida original em permet recuperar la seva particularitat, fruit d'un procés d'interpretació on l'objectiu és dotar de coherència i significat una narració de fets vitals.

El sentit global del relat de vida és un element estretament relacionat amb la concepció que d'un mateix té la persona que narra. Per justificar aquesta relació he elaborat un marc interpretatiu amb alguns dels elements recollits dels estudis teòrics del gènere autobiogràfic.

Aquests estudis plantegen i elaboren en profunditat la relació entre una persona i la narració que fa de la seva vida. L'estudi d'aquesta relació, dins la teoria autobiogràfica, es concreta en una de les fases evolutives de l'estudi d'aquest gènere, l'anomenada *autos*.

"En esta etapa el análisis no se centrará ya en la relación entre texto e historia sino en la conexión entre texto y sujeto, y el problema central consistirá en ver de qué manera un texto representa a un sujeto."
(Loureiro, 1991:3)

Aquesta relació entre subjecte i text narratiu és la que fonamenta la recerca del sentit en l'anàlisi del relat de vida de'n Candel. Per portar a terme aquesta recerca cal elaborar d'una manera més concreta cada element.

D'una banda, la relació entre la persona i la seva narració vital és possible perquè la primera s'expressa a través de la segona. O, dit d'una altra manera, la concepció que la persona narra d'ella mateixa, s'expressa en el sentit o la direcció que pren la narració vital particular.

El relat de vida té una característica fonamental, la seva particularitat. Amb el relat de vida, de la mateixa manera que ho fa l'autobiografia, una persona recorda el seu passat i esbossa el futur des del present, aquest record i aquest esbós es recupera o s'elabora en funció d'allò que té sentit avui. En el present, però, poden tenir sentit moltes versions del passat, no només una, en funció de per a qui és la narració, de l'objectiu amb què es construeix, del moment en què aquesta narració és creada, etc.

Aquesta particularitat també és, doncs, una característica del relat de vida de'n Candel, amb el qual he treballat. És una de les possibles narracions que ell pot fer de la seva vida. La particularitat d'aquest relat es defineix, bàsicament, pels fets que són narrats i per com aquests fets són ordenats.

La seva singularitat, però, també pot ser expressada amb l'exercici interpretatiu de dotar i retrobar el sentit de la narració. Aquest sentit es configura en funció d'aquells senyals o indicis, presents al llarg de tot el relat de vida, que denoten un mateix significat. La importància i la representativitat d'aquest significat particular el fa destacar entre els altres significats possibles de la narració.

Més concretament, per realitzar l'exercici d'interpretació cal definir, d'una banda, els senyals o les línies de significat que conflueixen cap a un mateix sentit de la narració i, de l'altra, el significat o l'orientació cap a la qual es vehiculen o es connecten aquestes línies presents en el relat de vida.

Amb la definició d'aquests dos elements es desvetllarà el sentit particular de la narració que, com he dit al començament, està relacionat amb la concepció que la persona que narra

expressa d'ella mateixa. En el cas del relat de vida de'n Candel, la concepció personal que aquest expressa es troba reflectida en el títol d'aquest treball d'investigació, *Francesc Candel: l'escriptor*. Candel, amb la seva narració es defineix fonamentalment com a escriptor.

Aquesta concepció personal que sorgeix del relat de'n Candel és una de les moltes possibles amb què es pot definir ell com a persona, es pot configurar de tantes maneres com narracions vitals pugui crear en un moment donat.

D'aquesta manera, aquestes múltiples possibilitats d'expressió, de variació en la definició personal, que sorgeixen de la narració d'una vida, s'allunyen de l'estaticitat de moltes concepcions existents que parlen del jo, de la identitat, del self, com a substància remanent, permanent i invariable, que defineix la part interior d'una persona.

En el procés d'interpretació que portaré a terme en el cinquè camp temàtic anomenat Ha nascut un escriptor, definiré les línies de confluència i la direcció o el sentit del relat de vida. Així podré dotar de significat i reconstruir la concepció que en Candel expressa d'ell mateix en la seva narració vital.

Segona Part

El text

El text final

El text final és el producte resultat del procés d'elaboració exposat. Un text que integra les diferents fonts documentals esmentades anteriorment, que està construït d'una manera determinada, i on la seva estructura respecta la distribució original dels camps temàtics del relat de vida de'n Candel.

Cada camp temàtic s'inicia amb un títol identificatiu. Els camps temàtics que s'inclouen són els següents:

- La immigració
- El record dels seus educadors
- De la II República al final de la Guerra Civil
- La postguerra
- Ha nascut un escriptor
- La política
- Geni i figura

Francesc Candel és un home que ha estat testimoni d'una de les parts fonamentals de la història recent de Barcelona i de Catalunya, un escriptor que ha novel·lat en les pàgines dels seus llibres la vida de moltes persones. Ara és ell qui relata la seva pròpia vida.

La immigració

Aquest primer camp temàtic conté els dos primers *fets* que he delimitat en el relat de vida, també constitueix el primer nucli de vivències interrelacionades que podria ser qualificat amb la paraula 'immigració'. El fenomen migratori que va portar a la família de'n Candel a la ciutat de Barcelona, provinent de la població de Casas Altas situada a la província de València.

Candel, d'aquesta manera, recorda el seu lloc natal amb la descripció de la seva geografia, la seva llengua i les seves característiques econòmiques en la primera *situació o fet* del relat de vida. Un altre element que introdueix és el que es refereix a la forma de vida dels seus pares i a la seva pobresa.

Nací el 31 de mayo de 1925, en un pueblecito llamado Casas Altas de la provincia de Valencia, en un rincón que llaman Rincón de Ademuz -rincones son los enclaves como Andorra o como algunas otras geografías que desconozco-. Curiosamente, el Rincón de Ademuz está bordeado por Cuenca por un lado y, por el otro, por Teruel, e incluso una franja de tierra lo separa de Valencia. Se habla castellano con deje aragonés, o sea que mi padre, por ejemplo, siempre miró con mucha simpatía a los maños, que era a quienes llamaba paisanos. Incluso, en el lenguaje de mi padre y mi madre, ya aquí en Cataluña, les recuerdo muchos modismos de la lengua aragonesa como, por ejemplo, a la muñeca le llamaban *gobanilla*, al color rojo le llamaban color *royo*, a las piedras les llamaban *ruejos* y al pelo rizado *rullo*.

También diré que a los habitantes de aquella franja o geografía se les denomina *churros*, quizás un tanto despectivamente. La anécdota explica que Jaime I, el Conqueridor, hizo en sus tiempos bajar a jurar los fueros a aquella gente y, como hablaban en castellano, pronunciaron mal la palabra *jurar*, al decir: 'jureu tal' dijeron 'churramos', y de ahí dicen que viene lo de la palabra *churros*.

Es un pueblo agricultor que, aunque tiene una vega junto al río Turia, una vega rica sobretodo en manzanos, hay mucho secano. Mis padres eran pobres, debían tener una tierrecita de nada en el secano y mi padre iba como bracero alquilado a la siega en verano, y en invierno, iba con los que bajaban madera por el río. Eran trabajos durísimos. Yo, que presumo de tener mucha memoria, no recuerdo nada de mi pueblo, nada de aquella época (Relat de vida: *Nací en un pueblo llamado Casas Altas*)

Ell va passar només els dos primers anys de la seva vida a les Casas Altas, aquest curt espai de temps i la seva curta edat fa que els seus records del lloc i d'aquell període de la seva vida siguin relatats d'una manera superficial i mínima. Aquestes característiques del relat mostren la separació existent entre Candel i el seu origen geogràfic, aquest element va permetre-li prendre la ciutat de Barcelona com a punt de referència espacial de la seva vida i de la seva obra.

Candel i la seva família pertany a aquell gran grup de gent que, de diferents llocs geogràfics, emigraven a Barcelona en la recerca d'unes millors condicions de vida. Des d'una zona de pobresa on l'alimentació diària no era garantida, van arribar a un espai geogràfic diferent, a una gran ciutat que no tenia res a veure amb els seus orígens rurals.

Una ciutat que es trobava en un procés de gran canvi urbanístic. L'Exposició Internacional de l'any 1929, un grup de noves obres públiques i la gran evolució de la industrialització barcelonina, en el primer terç del segle XX, van contribuir a aquest procés de transformació.

Per entendre quin impacte urbanístic van tenir aquests canvis en detallaré a continuació alguns d'ells: amb motiu de l'Exposició Internacional, la muntanya de Montjuïc es va integrar a la ciutat; l'obertura de l'Avinguda Diagonal; la urbanització de la Plaça d'Espanya; la reparació definitiva de la Plaça de Catalunya i l'ampliació del metro, entre d'altres, van transformar completament la ciutat. Aquesta transformació

va crear la necessitat de mà d'obra, la ciutat comtal va atreure tot de gent que va rebre el nom de «murcians», ja que majoritàriament provenien de Múrcia. La família Candel va ser una de les excepcions, pel que fa a la seva procedència, tal com ens ho explica el mateix en el segon fet d'aquest primer camp temàtic.

Aquí en Barcelona se empezaron a hacer las obras del metro transversal y de la Exposición Internacional. Entonces la construcción necesitaba mucha mano de obra, no era como ahora con las máquinas, y hubo el éxodo de gente hacia aquí. Concretamente, fue la oleada aquella inmigratoria hacia Cataluña que llamaron la de «los murcianos», porque de donde más gente vino fue de Murcia. A lo mejor hay excepciones, como mis padres y mi familia, que vinieron de la Valencia aragonesa.

Según me han explicado alguna vez que fui de niño a mi pueblo, primero vino mi padre, después llamó a mi madre, y ella y yo vinimos hacia acá desde Casas Altas a Valencia, en coche de línea, y desde Valencia a Barcelona en barco, que por lo visto era más barato que el tren. Vinieron también mis tíos: mi tío Esteban y mi tío Julián, que eran hermanos de mi padre, y mi tío Antolín, que estaba casado con una hermana de mi padre, mi tía Patrocinio.

La població de Barcelona no va parar de créixer. Els immigrants eren de procedència diversa, els primers van venir de la província d'Aragó i de València, i després van introduir-se els provinents de Múrcia, a més a més d'alguns nuclis de castellans i dels primers immigrants andalusos. D'aquesta manera Barcelona s'atansà als 600.000 habitants, l'any 1910; l'any 1920-21, en tenia 721.869 habitants; i el 1930-31 superava el milió d'habitants. Així, entre 1924 i 1930 van arribar a Barcelona al voltant de 200.000 immigrants amb la il·lusió i l'esperança de trobar feina en les obres de l'Exposició i en les indústries de la zona.

Xifres obtingudes de Història de Catalunya, vol.VI (1987:283)

Mi padre fue a trabajar a una cantera, la del Morrot -que es donde están ahora los jardines de Miramar-, aquello era una especie de barranco de donde sacaban piedra para transformarla en gravilla. Mi padre era un picapedrero, con mazos y con unos punchones de hierro rompían piedra. Mi padre se especializó en tirar barrenos, o sea, manejaba la dinamita y volaban trozos de montaña. Incluso es curioso que yo encontré, cuando mi padre muere, entre sus papeles, una cosa que siempre me ha hecho mucha gracia y es que -como por lo visto debía trabajar para Fomento de Obras y Construcciones que, al mismo tiempo, debía tener un convenio con el Ayuntamiento y debía intervenir en algo la Generalitat- tenía un título de Mestre Barrener otorgado por la Generalitat, del cual el hombre siempre supe que se sentía muy orgulloso. (Relat de vida: *Mi infancia en estas Casas Baratas, donde había todo de gente procedente de la inmigración*)

El creixement demogràfic es vivia amb un rerafons polític difícil protagonitzat per la dictadura de Primo de Rivera (1923-1931). L'extinció d'aquesta dictadura va deixar una Barcelona superpoblada i conflictiva amb barriades obreres míseres i una proliferació alarmant de nuclis de barraques a Montjuïc, Can Tunis, a les platges de la Barceloneta i de Poblenou, a Sant Andreu, etc. Barraques d'uns 25 m² construïdes amb materials com la fusta, el llautó i les canyes.

En aquestes barriades, Candel recorda la seva infància, una infància que, tot i les calamitats, és valorada en el present de forma "poètica".

Mis padres y mis otros dos tíos adquirieron unas barracas, que por eso a veces dicen: '¿tú has vivido en barracas?', digo 'pues siendo niño'. Pero que tengo un recuerdo poético de aquella barraca, por que teníamos huerto y había una especie de pérgola o de enredadera donde crecía una parra, y por casa aún corren fotos de aquél tiempo, que ya tienen el color sepia desvaído. (Relat de vida: *Mi infancia en estas Casas Baratas, donde había todo de gente procedente de la inmigración*)

D'aquesta època prové la política de construcció de Casas Baratas per donar cabuda a aquests barraquistes en polígons edificats com el Grup Aunós (Can Tunis), Milans del Bosch (Besós), Barón de Viver (San Andrés) i Ramón Albó (Turó de la Peira). La finalitat amb què es van construir aquests quatre grups de Casas Baratas de l'any 29 era donar cabuda, concretament als barraquistes de Montjuïc, expulsats de les seves precàries vivendes per les obres de l'Exposició. D'aquesta manera, a més, s'eliminaven les barraques que treien vistositat i encant a la Gran Exposició Internacional del 29. Moltes barraques, però, no van caure, tot i aquesta política d'embelliment. Per aquest fet es va construir un mur d'ocultació que avui en dia ha desaparegut totalment.

Del número inicial de Casas Baratas previstes només es va construir un número insuficient que no es va ampliar per dos motius: d'una banda, les vagues en el sector de la construcció produïdes a partir de l'Exposició Internacional i, d'altra banda, la crisi econòmica del Fomento de la Vivienda Popular S.A. Cal recordar, a més a més, que si bé el grup de cases Eduard Aunós, on va viure Candel, va ser construït i ocupat molt ràpidament, la construcció i l'ocupació dels altres grups es va allargar fins l'arribada de la II República.

A continuació Candel exposa la seva visió de la barriada de Casas Baratas on anà a viure amb la seva família. Barcelona estrenava la seva gran exposició i la família Candel rebia les claus d'una nova vivenda.

Son unas casas que tenían la peculiaridad de ser de una planta, con un patio, todas muy iguales y simétricas. Era una barriada convencional de calles entrecruzadas y numeradas: uno, dos, tres, cuatro... ¡parecía Nueva York! -como he ironizado yo en algunos de mis escritos-. (Relat de vida: *Mi infancia en estas Casas Baratas, donde había todo de gente procedente de la inmigración*)

Però la construcció d'aquestes cases no eliminava tots els problemes. El seu aïllament inicial feia que els desplaçaments a la feina diària i l'abastament de queviures suposessin una gran despesa.

Mi padre estaba contento con este oficio que tenía, pese a ser tan duro, me parece que entonces ganaba no sé, a lo mejor es demasiado, cinco pesetas o diez a la semana. Eran gente ruda, venida de los pueblos, que iban andando desde las Casas Baratas donde vivíamos al trabajo para ahorrar los quince céntimos que valía el tranvía. Estaban habituados a que en aquellas tierras siempre andaban y andaban, esto para él no era nada. (Relat de vida: *Mi infancia en estas Casas Baratas, donde había todo de gente procedente de la inmigración*)

El trasllat de'n Candel i la seva família, determinat per la pobresa en la qual vivien i sota la influència de l'atractiu econòmic que suposava la construcció de l'Exposició Internacional a Barcelona, és un element important d'aquest primer camp temàtic. Candel va ser testimoni d'aquell trasllat i de les condicions en què es feia, de l'èxode massiu que es va produir des de diferents províncies d'Espanya a la ciutat de Barcelona, dels llocs de pobresa als de creguda 'riquesa', del poble a la ciutat. Candel vivint en barraques i, després, en les Cases Barates, en les mateixes penoses condicions en les quals vivien els immigrants.

En aquest primer camp temàtic els records de'n Francesc Candel no són molt extensos ni gaire rics en detalls, en comparació amb altres camps temàtics. Quan ell va viure aquests fets només tenia quatre o cinc anys. Els seus records es configuren al voltant de dos temes centrals, la vivenda i la feina, que debien ser les preocupacions fonamentals dels seus pares. Uns maldecaps que compartien amb la major part de la població immigrada a Barcelona.

El canvi vital que va suposar pels Candel la immigració cap a Catalunya és el focus central i definidor de la importància i del significat d'aquest primer camp temàtic dins de la configuració del text final. En aquest context i amb aquestes circumstàncies Candel va començar a anar a l'escola.

El record dels seus educadors

A aquest segon camp temàtic es troba el record de'n Candel de l'educació que va rebre quan era un nen. Aquest record és elaborat en funció de dos elements que el defineixen: d'una banda, els sistemes educatius i, de l'altra, les persones que educaven.

Més concretament, en el fet anomenat "Una escuela preciosa que se llamaba Sant Ramon de Penyafort", els elements educatius que recorda i destaca Candel són, el mètode educatiu de l'escola catalana republicana i, de les persones que l'educaren, la seva "señorita Duch" i el "maestro excepcional".

Del mètode educatiu, Candel valora molt positivament l'escola catalana republicana, una escola que compartia l'espai educatiu amb les escoles de l'Estat. Una escola fonamentada en la renovació pedagògica, una concepció que va convertir l'escola on va passar part de la seva infància en Candel en un lloc ideal d'aprenentatge.

L'escola catalana de la II República era pensada pel desenvolupament armoniós dels infants.

Yo tuve la suerte de ir a esa escuela, porque son lo que han llamado escuelas del Ayuntamiento y de la Generalitat, donde en unos años que parece imposible se impartía una educación escolar de tipo laico o de tipo mixto, niños y niñas en la misma clase, en catalán y en castellano, enseñaban las dos lenguas y con unos métodos muy modernos. (Relat de vida: *Una escuela preciosa que se llamaba Sant Ramon de Penyafort*)

En general, eren dotades d'amplis espais de jocs i esbarjo, com els horts o els patis exteriors, també hi havia la biblioteca i la sala d'audicions i de festes, tot pensat per les necessitats educatives dels nens i les nenes.

O sea, nada de la clásica escuela de las orejas de burro para castigarte, de pegarte con el puntero el maestro si te comportabas mal, nada de todo esto, nada de lecciones de memoria, era una delicia de escuela.(...) Fueron modélicas, y aún se las añora. (Relat de vida: *Una escuela preciosa que se llamaba Sant Ramon de Penyafort*)

Després de la Guerra Civil, tota l'obra escolar de la Generalitat va restar destruïda per la nova política educativa. Aquesta es fonamentava en el desinterès per l'ensenyança pública, el retorn a l'obligatorietat de l'ensenyança en castellà, l'eliminació de la coeducació i, en general, el retorn a l'educació tradicional (l'ensenyança autoritària, la passivitat de l'alumne i la importància del text i de l'examen).

Entonces la escuela que yo tuve después de la guerra, que era la escuela carca, beata y tal, se salvó por un maestro excepcional. A quien yo quise de una manera, de una manera así, casi fanática ¿no?, yo y los demás alumnos. Entonces este hombre te hizo agradables unas escuelas que tenían todos los ingredientes para ser fatal, mientras que estas que cuento ya tenían todos los ingredientes para ser buenas. (Relat de vida: *Una escuela preciosa que se llamaba Sant Ramon de Penyafort*)

D'aquesta manera, en el record dels seus educadors de la postguerra lloa al seu mestre que, tot i pertànyer al sistema educatiu "carca"³ existent, era un gran educador.

---

³ "Sin duda el franquismo realizó el más poderoso intento adoctrinador de toda nuestra historia. La razón es que la preocupación escolar del régimen era casi exclusivamente ideológica y política. ...la función más relevante que se asignaba a la escuela era contribuir a la dominación y a la reproducción social y política mediante el adoctrinamiento en los valores propios del conjunto de las fuerzas del bloque vencedor de la guerra civil. Los instrumentos: la enseñanza religiosa, donde la religión hay que entenderla militante y ultracatólica; la patriótica, fascistoide y maniquea, de vagas ensoñaciones imperiales; y la cívica, sentimentaloides y ultraconsevadora". (Sopeña Monsalve, A. (1994:16))

Aquesta devoció que mostra pels seus educadors és interessant tenir-la present com a representant de la valoració positiva que fa Candel, en el seu relat de vida, del seu procés educatiu, un procés que el permetrà desenvolupar-se en un ambient on s'incentivà el seu esperit creatiu, on l'important no eren els sistemes educatius sinó les persones que el portaven a terme, unes persones que, en alguns casos, mantenien la seva idiosincràsica per sobre de tota imposició institucional.

Estos diferentes sistemas educativos son para compararlos, lo que ocurre es que yo he creído, quizás, desde entonces, que son los hombres los que hacen las doctrinas y no los programas en sí. (Relat de vida: *Una escuela preciosa que se llamaba Sant Ramon de Penyafort*)

A un nivell més anecdòtic, Candel recorda a una de les professores de l'escola republicana. La «señorita Duch» és recordada perquè, des d'una valoració actual de la seva professió com a escriptor, va ser la primera que va augurar el seu futur.

Esta señora o señorita un día que me mandó una redacción sobre la primavera, yo escribí una frase que decía: 'la primavera es la juventud del año, ha dicho el poeta', (pero esto yo lo había copiado de algún libro en realidad). Cuando vio aquello me dijo: 'levántate, léelo y entonces me dijo: 'tú serás escritor', la única que profetizó y lo acertó porque yo iba camino de eso. (Relat de vida: *Una escuela preciosa que se llamaba Sant Ramon de Penyafort*)

Un element educatiu diferent als anteriors, per ser l'esglèsia i no l'escola la institució educadora, es dibuixa en el camp temàtic titulat "Historia de una parroquia". L'educació religiosa de Candel que, incentivada per la seva mare, va permetre-li contactar amb un moviment renovador a Catalunya, els fejecistes, que li obrí un nou marc educatiu on desenvolupar les seves aficions i interessos.

Mi madre, tanto a mi hermana como a mí, nos llevaba a misa los domingos. Íbamos con mis primos. En la parroquia había un cura, muy buena persona (también a veces pienso que he tenido la suerte de haber encontrado mucha gente buena en estos educadores). Este cura que se llamaba mosén Carlos Oller, era un señor que he deducido con el tiempo que, cuando llegaba el verano y se iba a Bélgica de vacaciones, iba a verse con el canónigo Cardinj, el fundador de la JOC, de la juventudes obreras cristianas, porque sus métodos se parecían mucho.

Entonces había unos movimientos de base cristianos de juventud que les llamaban los fejojistas. Era la Federación de Jóvenes Cristianos de Cataluña, aún queda gente de entonces y se les nota un sello especial de gente bondadosa. (Relat de vida: *Historia de una parroquia*)

El moviment fejojista, anomenat així per representar la Federació de Joves Cristians de Catalunya va ser creat per l'església l'any 1931 amb la finalitat de recuperar el seu poder sobre el poble. Influenciar a la població jove era l'objectiu del moviment, oferia un ideal d'amor suprem al Crist i a Catalunya i va assolir, al cap de cinc anys, un miler de militants i uns deu mil joves associats. S'havia estès per tot el país i fins i tot va arribar a la parròquia del Port.

Los chicos que formábamos este grupo de la parroquia del Port, éramos como si dijésemos los aspirantes, los aprendices, y el nombre que nos daban era *avantguardistas*. En esta parroquia se hacía teatro, se pasaba cine -en aquellos tiempos mudo-, en fin se hacían muchas actividades. Entonces congeniábamos la escuela de la Casas Baratas con la parroquia. (Relat de vida: *Historia de una parroquia*)

El moviment dels fejocites, una parròquia amb una gran activitat cultural, una escola renovadora i uns grans educadors són els elements que van coincidir en l'època de la II República i van complementar l'educació de Candel. Una educació que l'enriquí i l'envoltà d'un ambient estimulador

que millorava les condicions educatives dels fills dels immigrants que vivien a les Cases Barates.

Respecto a la educación que uno ha recibido, digamos cultural, y a pesar de no haber estudiado ninguna carrera, me encontraba con que tenía una biblioteca en la escuela, muy nutrida, otra biblioteca en la parroquia del Port, y que podía disponer de las dos. Entonces los chicos que éramos aficionados a la lectura, que no es que hubieran muchos, lo que mis primos y otros amigos lo éramos, pues gozábamos de tener bastantes libros a nuestro alcance. (Relat de vida: *Historia de una parroquia*)

Aquests diferents elements educatius són admirats, encara avui, per Candel. Aquesta admiració és present quan aquest relata el record d'algunes de les trobades tingudes, durant la seva carrera d'escriptor, amb un gran nombre dels seus educadors. Segurament, l'etapa educativa que més el va influir, a la seva carrera d'escriptor, ha estat la rebuda durant la República. L'esment que Candel fa de la seva afició a la lectura, en aquesta època, i a les biblioteques que li permetien desenvolupar-la, és un dels aspectes que permeten interpretar el significat que per ell té, en el present, la literatura.

Aquests recursos educatius que eren oferts als nens de les Cases Barates no eren aprofitats per tots ells de la mateixa manera. Les diferències en la bona utilització d'aquests recursos eren conseqüència de la barreja que existia entre la gent que habitava les Cases Barates. Aquesta barreja és recollida per Candel en el relat de vida i en la seva obra, quan parla de les diferències que hi havia entre els nens que anaven a l'escola i eren afeccionats a la lectura, com ell mateix, i aquells que no ho feien⁴.

---

⁴ "Amb tot, encara que amb la República van millorar l'ensenyament i l'escola, no tots els nens en edat escolar rebien ensenyament... el 1932 a la província de Barcelona 105.000 nens anaven a l'escola privada i 92.000 a

Recuerdo que había chicos de las Casas Baratas que no iban a la escuela por negligencia de los padres, que hacían el golfo por la calle y a quienes les tenías tus envidias. Se asomaban por las ventanas, se encaramaban, y chillaban a los maestros. (Relat de vida: *Una escuela preciosa que se llamaba Sant Ramon de Penyafort*)

Potser aquest va ser l'origen del seu interès literari per los que nunca opinan, pels que no tenen drets, pels pobres, pels apartats per la societat, pels... Candel va parlar, a les seves novel·les, d'aquells nens que no anaven a l'escola, els va dibuixar de dues maneres diferents. Dos retrats configurats en funció d'un determinat moment històric, l'abans i el després de la Guerra Civil espanyola.

Així va sorgir el *Grúa*, un personatge arquetípus, que va ser creat en record del Yiti. Aquest personatge recorda el patiment i la duresa de la Guerra Civil^b, una guerra que, segons Candel, convertí els seus héroes de la infància en els *parias* del futur:

"El *Grúa* es el paria, el desheredado, el cristo negro, el último de los últimos, el que nacido en condiciones infrahumanas tiene que sucumbir infrahumanamente. El Yiti real no era así, o no creo que fuera así verdaderamente, al Yiti real yo no lo conocia, o casi no lo conocia. De niño, y en las bandas de mozalbetes de los barrios, le había visto como capitán de una de ellas y siempre me había entusiasmado por su carácter bravo e independiente, desligado de toda

---

l'estatal, i 104.000 estaven sense escolaritzar" (Història de Catalunya, vol.VI (1987:345))

^b "En Barcelona, que como toda gran urbe había tenido un índice de delincuencia elevado. la posguerra y sus circunstancias fomentaron el delito social, que no era más que la manifestación exasperada de toda una nueva tipología de delincuencia. La violencia engendrada por la guerra, la situación de abandono por orfandad o encarcelamiento paterno, dieron lugar a la aparición de una clase que, a caballo de la infancia y de la adolescencia, propició el desarrollo de la delincuencia juvenil." (Abella, R. 1985:98)

tutela, dueño por completo de su persona y de sus actos." (Candel, 1979:29)"

"El paria" front al "héroe de barrio", Candel es posiciona davant d'una mateixa figura tenint en compte dos valors diferents: el *paria*, la figura social, creat literariament com a testimoni d'una situació on es confabulen els significats d'infància, pobresa, guerra i immigració; i el *héroe*, un record de la infància d'abans de la Guerra Civil, pel qual a la seva vida real va sentir sempre una certa enveja. El conjunt que formen les dues cares d'aquesta figura expressa, fonamentalment, els sentiments de respecte i d'admiració que Candel sentia per aquells nens. Uns sentiments que dignifiquen la figura dels que no poden triar, un objectiu reivindicatiu que encara avui conserva la seva literatura.

El relat de Candel, situat dins aquest camp temàtic, comunica el record de l'educació rebuda a la infància, un segon element definitori del significat del text final.

D'aquesta narració cal destacar la situació en què es trobava en Candel, al barri de les Casas Baratas, on havia de triar entre ser un *paria* més o construir el seu propi camí. Ell va saber aprofitar els pilars educatius que tenia al seu abast, que li van oferir un ampli ventall d'estímuls enriquidors.

Donat que la tria va ser aquesta i no una altra, el seu esperit devia ser el d'un nen autodidacta, ple de curiositat, que gaudia amb els aprenentatges que feia a l'escola, a la parròquia, amb els avantguardistes i amb els seus educadors.

El record de les persones que el van educar o que van influir a la seva vida serà una constant que sorgirà en diferents moments del relat. Així, els fets històrics són

---

Candel, F. (1979) A cuestas con mis personajes. Plaza & Janés (ed). Barcelona.

narrats en funció al món de relacions personals significatives en què ha viscut Francesc Candel.

La bondat del paisatge exposat en aquest camp temàtic canviarà radicalment amb els records de la Guerra Civil.

De la II República al final de la Guerra Civil

L'espai històric on es desenvolupa aquest camp temàtic s'enceta amb l'adveniment de la II República Espanyola, l'any 1931, i acaba amb el final de la Guerra Civil (tot i que els camps temàtics anteriors també es desenvolupen dins aquest període històric, no es troben en aquest camp temàtic perquè l'estructuració narrativa global fa que conservin la seva independència i tinguin un significat propi).

En aquest tercer camp temàtic he establert una relació entre el marc històric català i el barceloní, del període que es delimita des de la II República fins el final de la Guerra Civil, i la visió micro que presenta Candel a la seva obra *Han matado a un hombre, han roto un paisaje*. En l'apartat específic dedicat a la Guerra Civil inclouré, a més, alguns passatges del relat de vida de Candel⁷.

L'adveniment de la República

La proclamació de la II República va ser possible després de la caiguda conjunta d'una Dictadura i una monarquia. Aquesta dictadura va ser instaurada, l'any 1923, pel capità general de Catalunya Primo de Rivera, un període que va ser recolzat per la monarquia representada pel rei Alfons XIII.

Una dictadura que perseguí la llengua i els símbols de Catalunya, i no admeté la voluntat d'autonomia dels catalans, que confonia amb el separatisme. Va retirar l'ús del català

---

⁷ Els passatges del relat de vida de'n Candel no són inclosos fins l'apartat de la Guerra Civil perquè aquest només narra, del període històric de la II República, l'educació rebuda, present en el camp temàtic anterior, i després passa directament a la narració dels records de la Guerra Civil.

dels actes oficials i de l'ensenyament, que d'ençà d'aquell moment havia de fer-se en castellà. Així mateix va vigilar que l'Església catalana, entre d'altres institucions, no fomentés aquestes idees separatistes i, per suposat, no prediqués en llengua catalana.

La dictadura de Primo de Rivera va finalitzar el dia 12 d'abril de 1931, afectada, entre d'altres motius de ruptura, per la gran crisi econòmica mundial de finals de l'any 1929. Aquell dia es van convocar les eleccions municipals a tot l'estat espanyol.

Els resultats d'aquestes eleccions a nivell estatal van donar el triomf als republicans en totes les capitals de província. Unes eleccions que possibilitaren l'adveniment de la República el dia 14 d'abril de 1931, quan Candel només tenia cinc anys.

A Catalunya aquesta victòria republicana suposà la victòria del partit anomenat Esquerra Republicana de Catalunya, aquest fou creat el març de 1931 amb la fusió de tres partits republicans d'esquerres⁸ i va ser dirigit per Francesc Macià i Lluís Companys. Aquesta gran victòria va ser possible pel recolçament de la classe obrera⁹.

Candel n'ha parlat d'aquest fet històric tan important des d'un enfoc ingenu, des de la mirada d'un nen representat pel seu personatge arquetípic, el *Grúa*: un espai ple de colors i sensacions noves.

---

⁸ El Partit Republicà Català de Companys, l'Estat Català de Macià i el grup aglutinat al voltant del diari "L'Opinió", creat en temps de la dictadura de Primo de Rivera.

⁹ "L'esquerra era el partit hegemònic dels sectors populars i dels treballadors. Cal tenir present que la classe obrera barcelonina mai no va generar ni partits socialistes ni partits comunistes representatius, i que sempre va confiar l'acció política al republicanisme tradicional. L'ERC cobria, doncs, diversos fronts com a partit nacionalista, com a partit popular i com a partit obrer." (Hernández i Cardona, 1993:188)

"El Grúa no sabía qué era esto de entrar la República. Se imaginaba a una mujer gorda entrando en algún sitio. Pero él gritaba viva la República como un energúmeno, sentado a horcajadas encima de la campana que habían arrancado de la capilla y que arrastraban con una soga sobre el hombro, tirando como dos bueyes, el tío Juan de las Pipas y el Matapencos...En las astas que había en las puertas de la escuela, ondeaba la bandera tricolor. Muchas chicas, en el pelo, llevaban pasadores con los colores rojo, amarillo y morado. Todo eran gritos y algazara, como si aquello fuera jauja. A lo mejor lo era. No se es lo que se es, sino lo que se cree ser" (Candel, 1984:39)

El mateix dia que es proclamà la República espanyola, Macià, a Catalunya, va proclamar la República Catalana dins d'una República Federal Espanyola. Aquesta proclamació de Macià, però, no arribà a consolidar-se perquè el Govern Central el va convèncer perquè donés marxa enrera i es limités a presidir un Govern regional d'acord amb el Pacte de San Sebastián. Macià, a canvi, va demanar que es respectés Catalunya com a "región autónoma", això va significar el retorn de la Generalitat de Catalunya i de l'Estatut d'Autonomia.

L'Estatut d'autonomia

El projecte d'Estatut d'Autonomia, redactat per una convenció reunida en el Santuari de Núria, fou aprovat el 2 d'agost de 1931 per la majoria del poble català; però el text havia de ser discutit per les Cortes a Madrid. Com a resultat del seu pas pel Parlament Espanyol, el text original va ser restringit, va passar de tenir un preàmbul i cinquanta-dos articles a tenir una disposició transitòria i divuit articles. L'Estatut, finalment, va ser aprovat per les Cortes el 9 de setembre de 1932. Amb aquest estatut, la Generalitat va obtenir el control de l'Educació, de les Obres Públiques, del Ministeri de Treball, del de Justícia i el de l'Ordre Públic.

Aquest gran control es va materialitzar, entre d'altres, en les àrees prioritàries d'intervenció que van ser la sanitària, l'educativa i la cultural.

La crisi econòmica

El 20 de novembre de 1932 van tenir lloc unes eleccions al Parlament de Catalunya on, novament, ERC obtení el recolçament de la major part de la població, una victòria que es reflectí en l'obtenció de la major part dels escons d'aquest Parlament. Amb la pujada al poder d'ERC, Barcelona es va convertir en la capital econòmica i política del Principat, el poder assolit als municipis li va donar a l'Esquerra una força igual o superior a l'assolida amb el govern de la Generalitat.

ERC va impulsar importants actuacions en l'àmbit cultural i educacional català. Concretament, a Barcelona, va ajudar a la creació o finalització de nous grups escolars com els de Ramón Llull i Pere Vila, el de l'Institut Escola del Parc, el de l'Escola Normal de la Generalitat, etc, i va reflexionar sobre el model de ciutat que havia de marcar el futur de l'estructura urbanística de Barcelona (Pla Macià).

Tot i aquests avenços, la capacitat real de govern de la Generalitat es trobava limitada pel contingut de la Constitució i de l'Estatut i per la dependència financera respecte a Madrid, els seus recursos econòmics eren molt minsos. Aquestes limitacions provocaren que els canvis en el sistema fossin prudents. Davant això els radicals de l'esquerra, pels canvis prudents, i els de la dreta, per la pèrdua dels seus privilegis, es mostraren descontents. Aquestes circumstàncies van donar pas a una gran conflictivitat social que es va afegir a la crisi econòmica que es patia en aquells anys.

Sense competències en la política econòmica, ni recursos per encetar obres públiques, la Generalitat poc va poder fer per eliminar els efectes de la crisi, que tenia l'atur com a conseqüència més greu.

A Barcelona aquest procés de recessió econòmica va tenir conseqüències més greus que a la resta de Catalunya. Aquesta diferència va venir donada perquè Barcelona s'havia convertit en una ciutat que atreïa la població migratòria, així es va intensificar el seu creixement humà, durant la República. D'aquesta manera augmentà la població activa, una població que va restar aturada, en la seva major part, degut a la minsa iniciativa empresarial.

Aquesta especial situació barcelonina va fer que s'agreugés la seva conflictivitat laboral i social. Un exemple d'aquesta greu situació era les accions de venjança protagonitzades pels obrers contra els seus amos que va retratar Candel en alguns moments de la seva literatura:

"Se hablaba de una venganza. De la Fábrica de Tejidos habían expulsado a varios trabajadores. Los pistoleros sabían la hora en que cada día el dueño abandonaba la fábrica. Los pistoleros trabajaban por cuenta de algún sindicato. Aquel día el dueño no había puesto los pies en el trabajo para nada. En el taxi iba el subdirector y su hijo. Habían herido gravemente a ambos. Al chófer lo habían matado" (Candel, 1984:46)

El govern de les dretes

L'any 1933 va morir Francesc Macià, després de les eleccions a les Corts espanyoles d'aquell mateix any. Macià va ser el primer president de la Generalitat restaurada, el va substituir Lluís Companys.

A finals del mateix any 1933, al mes de novembre, es celebraren les eleccions a Corts del Parlament Espanyol, en aquestes es produeix la victòria electoral del centre i de la dreta sobre l'esquerra. Aquest govern de les dretes, de

Lerroux i, després, de Gil Robles, es va anomenar el Bienni Negre, un nom que respon a la política d'anul·lació, que portà a terme aquest govern dretà, de totes les reformes importants realitzades entre els anys 1931 i 1933.

La formació d'un govern, en la seva majoria de dretes, va fer que Lluís Companys decretés, el 6 d'octubre de 1934, l'Estat Català de la República Federal Espanyola, segons ell, una mesura contra el feixisme que estava posant en perill la República. Aquesta acció fou reprimida poc temps després i va significar l'empresonament de totes les persones que formaven el Govern de la Generalitat. Candel recorda aquest fet donant la seva visió des de les Cases Baratas:

"Mi sensación es la de que algo tan eminentemente catalanista como la proclamación de l'Estat Català dentro de la República Federal Española, resbaló sin producir el menor oleaje sobre las descatalanizadas Casas Baratas." (Candel, 1996:40)

Aquest govern del Bienni Negre va significar el retrocés en el progrés i l'existència de desenes de milers d'empresonats polítics de tota Espanya. Aquestes accions van fer que la població recol·lés l'esquerra política. Aprofitant aquest clima de sensibilització popular les esquerres s'uniren i crearen el Front d'Esquerres de Catalunya per les eleccions generals del 16 de febrer de 1936.

En aquestes eleccions l'esquerra guanyà, amb una clara diferència, a tot l'Estat Espanyol. L'èxit del Front d'Esquerres a Catalunya possibilità la restauració de la Generalitat i la tornada del President Companys a la Generalitat. Aquest govern va durar fins el final de la Guerra Civil espanyola.

L'esclat de la Guerra Civil

El clima socio-polític que hi havia a Catalunya mesos abans d'esclatar la Guerra Civil era menys conflictiu que a la resta d'Espanya. Com que hi havia menys enfrontament entre la dreta i l'esquerra, Catalunya va ser anomenada "l'oasi català", però va entrar a la guerra amb la resta del territori espanyol.

La guerra s'inicià a Catalunya, després de l'aixecament de les guarnicions del Protectorat del Marroc, el dia 19 de juliol de 1936, amb la sublevació de les guarnicions de Barcelona, que van sortir de les casernes amb la finalitat d'acabar amb el govern autònom de la Generalitat. Aquesta sublevació va poder ser reprimida per les forces d'ordre públic, a les ordres de la Generalitat, els obrers armats i d'altres col·lectius.

En Candel en aquells moments tenia 11 anys. Els nens que han viscut una guerra moltes vegades recorden la seva infància com un espai de temps molt dilatat, així la recorda també en Candel.

En esto estalla la guerra. La radio ya había anunciado que los militares se habían alzado contra el gobierno instituido. Los militantes o los revolucionarios de las Casas Baratas levantaron una barricada en lo que ahora es el paseo de la Zona Franca que entonces era un paseo de acacias. Se plantaron allí, se pertrecharon de armas, cogieron una ametralladora y la plantaron en la barricada. No había nadie que supiese manejar la ametralladora, pero resultó que un primo hermano mío, que era anarquista y que había hecho el servicio militar en ametralladoras, la pudo manejar. Ramón, mi primo, aquellos dos días se los pasó por la ciudad combatiendo en las calles, luego regresó al barrio, se encargó de la ametralladora y allí no pasó gran cosa. (Relat de vida: *'Yo tenía 11 años, fue un día divertido'*)

Aquests fets són descrits per Candel d'una manera novel·lada en el seu llibre *Han matado un hombre, han roto un paisaje*. Mitjançant l'escriptura l'autor, *El Gafas*, pot presentar els seus sentiments cap al seu cosí, el *Moisés*, uns sentiments d'admiració que converteixen al seu cosí en l'heroi de la pel·lícula amb un protagonisme que també assoleix, d'alguna manera, en el relat de vida.

"La gente decía que en Barcelona estaban pegando tiros. En las puertas de los bares, los hombres se aglomeraban. Los chavales se sentaban en las aceras, comentando en lugar de jugar. El Gafas contaba que su primo Moisés faltaba toda la noche y toda la mañana de casa...Mi primo Moisés es anarquista" (Candel, 1984:74)

"La otra barricada, la que miraba a Barcelona, estaba levantada a conciencia. El Moisés había desplegado toda su estrategia. Habían levantado los adoquines y habían formado una muralla con ellos. Habían puesto grandes montones de sacos terreros llenos de arena. En el centro habían colocado la ametralladora. A la izquierda, una especie de laberinto o paso tortuoso, para que pudieran cruzar los autos, previo reconocimiento. En los hoyos que quedaban luego de haber sacado los adoquines, había una arenilla fina donde se sentaban los milicianos cómodamente a beber y fumar" (Candel, 1984:81)

La sublevació va finalitzar a Barcelona el dia 20 de juliol amb la derrota dels militars. Aquest enfrontament, però, va provocar l'armament del carrer, la revolució. El poder es va traslladar de les administracions públiques als comitès populars, els caps dels quals eren, generalment, persones amb idees radicals.

El perill que el govern de la Generalitat, encapçalat per Companys, va veure en aquesta organització popular és que podien exercir la justícia sense cap control sobre aquells col·lectius que eren objecte de repressàlies. La Generalitat va negociar la creació d'una comissió conjunta amb les milícies per poder enllestir aquesta situació caòtica. El

control es va assolir temporalment però no va poder evitar les accions dels revoltats com, per exemple, va succeir a la barriada de'n Candel.

En aquellos primeros días de revuelta, se produjeron los célebres "paseos" que consistían en matar a la gente que consideraban fascista. Aquí entraron mucho las venganzas personales. Por haber estudiado luego estas cosas sé que los inquilinos mataron a muchos propietarios para vengarse o para quedarse con el piso. En las Casas Baratas había gente que, de esta manera, llenó sus casas de riquezas, de tapices, de cuadros y de lámparas. (Relat de vida: *Yo tenía 11 años, fue un día divertido*)

La burguesia i l'església: les víctimes

Dos dels col·lectius que més van rebre les conseqüències d'aquesta revolució popular van ser, com va passar en el conjunt de la República, la burguesia i l'església. Hi va haver gran quantitat d'assassinats polítics i d'incendis d'esglésies, molts innocents vinculats a aquests grups van ser víctimes de les accions dels incontrolats que eren, en general, aliens a qualsevol tipus de reivindicació social.

El següent exemple, on intervé novament el cosí *Moisés*, retrata molt bé aquest clima de *venjança social* contra la burguesia:

"Sonó el *claxon* de un auto Ta-ta-tá. Ta-ta-tá. Lanzaba la consigna. C-N-T, C-N-T. Venía por el centro del Paseo por entre los árboles, por el suelo de tierra en lugar de por el adoquinado. El Moisés le salió al encuentro. Un individuo con un mono azul sacó medio cuerpo por la ventanilla.

-Salud. Vamos a *darle el paseo* a éste.

-Es un asqueroso burgués.

-¿Es cierto eso?

-Soy médico. Esta madrugada se han presentado en mi casa y me han detenido. Le han quitado las joyas a mi mujer. A mí me han quitado el anillo y el reloj.[...]

Moisés: Pasa esto. Me voy al Sindicato Central, a ver que hay de cierto. Este hombre tiene derecho a que se le juzgue y no a que lo maten como a un perro. Es que esta gentuza son los que harán que perdamos la revolución". (Candel, 1984:85-86)

Del relat de vida presento a continuació un fragment on Candel parla, concretament, de la persecució contra el col·lectiu eclesiàstic:

La iglesia a la que nosotros íbamos la quemaron, y fue gente de las Casas Baratas, los milicianos exaltados que lo hicieron de una manera traidora. Quiero decir que aquel sacerdote se había comportado bien con ellos porque había atendido casos de pobreza en la gente y le correspondieron así. Este sacerdote pudo huir gracias a padres de chicos avantgardistas que le dieron ropa de paisano, y así se pudo largar. (Relat de vida: *Yo tenía 11 años, fue un día divertido*)

Tots aquests fets deixaren un record a en Candel que, pel que narra al relat de vida i pel que he recollit de la seva obra, dibuixa una realitat plena de fets sòrdids, cruels i massa propers. Per ell i pels nens de la seva barriada, aquesta realitat va arribar a ésser assumida com un fet quotidià amb què havien de conviure forçosament.

Aquí mataron bastante gente. Por la noche, oías los ruidos de los coches, los frenazos, los disparos, los gritos del que mataban. Por la mañana, los chiquillos íbamos a ver muertos, a ver muertos violentamente: asesinados con tiros en la sien, con tiros en la nuca, etc. Bueno, te pasabas allí comiendo tu bocadillo y discutiendo la jugada. Por eso digo que, a veces, los niños son de una crueldad enorme. (Relat de vida: *Yo tenía 11 años, fue un día divertido*)

L'expressió literària d'aquest record s'allunya de la crueltat d'aquesta visió infantil i ens retrata la realitat d'aquells dies.

"El depósito estaba lleno de cadáveres, todos muertos violentamente. Algunos llevaban vendas. Otros tenían la cabeza destrozada. Se veía sangre coagulada por doquier. Eran horrorosos. La muerte no embellece a nadie. En aquellas caras no había paz ni serenidad" (Candel, 1984:89)

Les precàries condicions de vida

Després d'un any de Guerra Civil la situació de la població era greu. Les empreses de Catalunya s'havien col·lectivitzat, socialitzat, o bé governat amb comitès, però el proveïment de matèries primeres va finalitzar amb l'esgotament dels excedents acumulats. La població, llavors, als inicis de 1937 va començar a passar fam.

Les precàries condicions de vida van obligar a l'establiment del racionament. Les víctimes d'aquesta escassetat d'aliments van ser les dones, la gent gran i els nens de les classes populars urbanes, com el mateix Francesc Candel. En els dos fragments següents es pot veure l'agreujament de la necessitat d'aliments que es va patir durant la Guerra Civil, i la pèrdua progressiva de tots aquells valors que, fins aleshores, havien fonamentat la vida d'aquell noi, el *Gafas*.

"La guerra empezaba a mostrar sus uñas. El hambre y la escasez jugaban sus primeras escaramuzas. Antes era el Grúa quien pasaba hambre y necesidad. Ahora, el Gafas, el Raurito, el Abrán, los demás, también pasaban, también.

[...]En la escuela daban pan y leche. El Gafas, el Raurito, el Abrán, tantos otros que ya no iban a clase, pues se pasaban el día en el refugio, tornaron de nuevo a ir. Tuviéronse que pelar al rape, este requisito era indispensable, y ponerse las tres reglamentarias inyecciones contra el tifus, otro requisito indispensable"(Candel, 1984:112,154)

Amb la gana també es trobaven l'escassetat de carbó i la por als bombardeigs. Tot i aquesta por, pels nens, els bombardeigs eren un autèntic espectacle.

Bueno, les que nos lo pasábamos los chiquillos; ...sentados en el bordillo de la acera veíamos los espectaculares combates de aviones, o subíamos aquí a la montaña que se veía mejor ...de noche era un espectáculo ver todo de focos encendidos, buscando los aviones en el cielo y de pronto los localizaban, con ese relucir eran como crucecitas de plata. (Relat de vida: *Yo tenía 11 años, fue un día divertido*)

Una vegada més, l'expressió literària d'aquestes vivències, que relata la violència de la Guerra Civil a Barcelona, s'allunya del seu record, on la infància i la innocència juguen un paper important.

"Habian sonado angustiosamente las sirenas de las fábricas anunciando el peligro; había advertido la Radio: *Barcelonins, hi ha perill de bombardeig...*"; se habían apagado las luces veladas de azul de las esquinas y las del interior de las viviendas; habían aullado lastimeramente los perros en el campo presintiendo el fandango; se había oído el ra-món, ra-món, ra-món de las pavas de bombardeo que entraban por el mar, pasaban por encima de las Económicas e iban a cagar sobre Barcelona, sobre el centro de la ciudad

[...] *Barcelonins, ja ha passat el perill de bombardeig. Podeu sortir dels vostres refugis i retornar a les vostres llars. La Generalitat vetlla per vosaltres*" (Candel, 1984:131-133)

Les famílies que vivien a la barriada de les Cases Barates s'havien traslladat, per seguretat, a viure a la muntanya de Montjuïc, on van excavar unes coves. Els que vivien en aquells refugis van anar perdent, de mica en mica, la seva humanitat.

"Las familias Gafas, Abrán, Raurito, Caliche, Moisés, y algunas más, se juntaron y cavaron un refugio en la Montaña, cerca de los barrancos de la nueva fosa que habían hecho para el Cementerio...En las minas y refugios

se vivía amontonados, en promiscuidad, careciendo de la más elemental higiene, llenándose de piojos, efectuando todo el mundo sus necesidades en los mismos lugares, viéndose así el culo unos a otros, perdiéndose los pocos restos de pudor que aún pudiera quedar" (Candel, 1984:138)

Els darrers dies de la Guerra

La Batalla de l'Ebre, la més gran de la Guerra Civil, es va encetar la nit del 24 al 25 de juliol de 1938 i va finalitzar amb la retirada de l'exèrcit republicà, el dia 16 de novembre de 1938. Aquest enfrontament va acabar amb la major part dels recursos materials i humans de la resistència militar republicana. El 23 de desembre de 1938, Franco va enviar l'ofensiva definitiva sobre Catalunya, sense trobar gaire resistència. El 26 de gener varen ocupar Barcelona i el 10 de febrer tota la resta de Catalunya. La població tenia por.

"El 25 cundió la desmoralización. La guerra no estaba perdida... Pero los fascistas estaban a punto de entrar, matando y degollando, decían. Y todos se preparaban para que no les cogieran con nada sospechoso..El Abrán y el Gafas empezaron a quemar todas la novelas *Ideales y Libres* que tenía." (Candel, 1984:161)

La situació de la població, al final de la guerra, va empitjorar per l'arribada continuada de refugiats que fugien de les zones sota control del general Franco. El número d'exiliats que van creuar la frontera franco-catalana, el 10 de febrer de 1939, van ser 353.000 refugiats¹⁰ (civils i militars inclosos).

El dia anterior a l'entrada de l'exèrcit nacional a Barcelona, els seus ciutadans, moguts per la fam passada, van aprofitar la confusió per omplir d'aliments i d'altres

---

¹⁰Xifres obtingudes de Història de Catalunya, vol.VI (1987:420)

elements de primera necessitat els seus rebosts, així ens ho explica Candel.

La mañana del 25 de enero, mi madre sólo tenía un poco de leche y un puñado de olivas que repartió entre mi padre, mi hermana, ella y yo. Entonces se corrió la voz de que Barcelona esperaba resistir a las tropas. Había almacenes con comida y nosotros teníamos cerca de aquí una estación de mercancías, la estación de Madrid, con vagones repletos de víveres.

Con las tropas republicanas huyendo y las otras atravesando el río llegó un momento en que esto era tierra de nadie ("Ya no había rey ni ley. Ya todo era de todos. Había que espabilarse y sacar el vientre de penas. Si me matan, que muera harto." (Candel, 1984:162)). Cogimos tanta, tanta comida que durante dos años vivimos de todo aquello, comida muy esencial: judías, garbanzos, avellanas, aceite por refinar... A todo esto, ya entraron las tropas y empezaron a controlar los almacenes; y pensamos 'se acabó el pillaje', porque en realidad lo que estábamos haciendo era bandidaje... (Relat de vida: *Yo tenía 11 años, fue un día divertido*)

El día 26 de gener de 1938 les tropes de Franco van prendre la ciutat de Barcelona i la població, que hi va romandre, que no es va exiliar, va haver de prendre com a seu el Nou Règim que s'imposava, el franquisme. Candel i els altres nens també ho van fer, en un principi segurament, per por a les accions repressives del nou govern.

"El Gafas bajó por un atajo hasta el puente del Carrilet. Subían ya los soldados por allí. Todos los chiquillos los miraban. Eran las columnas de Navarra. Los soldados miraban a la chiquillería.

-Chavales; ¡Viva Franco!

-¡Viva!

-¡Arriba España!

-¡Arriba!

El Gafas se acordó de que en el bolsillo llevaba dos peines de balas de fusil que se había encontrado. Se le ocurrió pensar que si lo encontraban con aquello le fusilarían. Levantaba el brazo en alto.

-¡Arriba España! ¡Arriba España!" (Candel, 1984:166)

El desenllaç de la Guerra Civil

El desenllaç de la Guerra Civil va ser desastrós per Catalunya. El govern del general Franco va establir, el dia 26 de gener de 1939, la Ley de Responsabilidades Políticas a la província de Barcelona. Aquesta llei implicava l'establiment d'un règim especial d'ocupació militar que supeditava tots els poders existents a la Jefatura, a l'exèrcit. Aquesta acció, entre d'altres futures, possibilitava la imposició sense trabes d'un sistema dictatorial d'extrema dreta fonamentat en una ideologia feixista. A partir d'aquest moment, l'autonomia política i cultural de Catalunya serien reprimides i estigmatitzades.

El mes de setembre de 1939, cinc mesos després d'acabada la guerra, hi havia 13.000 presos a la presó Model de Barcelona. Una bona mostra de l'estat de venjança i de terror que va imposar el nou règim, els principis del qual eren el tradicionalisme, l'ordre, el catolicisme, la negació dels drets democràtics i les manifestacions propagandístiques d'"adhesión inquebrantable al Caudillo de España", que era qui reunia sota la seva persona els poders polítics, econòmics i militars.

Des del primer moment, els franquistes van tenir especial interès per reprimir la societat civil catalana -que representava les dues principals obsessions del dictador "roja y separatista"- . Aquest odi es fonamentava en una voluntat de reconstrucció de la *unidad nacional española*, s'havia de construir una Espanya homogènia en els seus aspectes socials, polítics, culturals i lingüístics, aquesta era la idea de nació espanyola: compacta i inseparable.

D'aquest camp temàtic, cal destacar el joc que es configura amb els dos elements més importants que hi participen, el record real i la seva elaboració literària.

Cadascun d'aquests elements té un paper diferent a la creació del text final: d'una banda, la visió literària de l'adult que utilitza el seu record per retratar la gravetat d'una guerra i, de l'altra, el relat de vida on Candel expressa la visió innocent de les seves vivències infantils.

Així mateix, aquest joc es va transformant a mida que aquest camp temàtic es desenvolupa. En principi, la Guerra Civil es planteja com un espectacle, on els nens s'ho passen d'allò més bé i gaudeixen dels canvis que s'han produït al seu voltant. Al final, la Guerra és el drama de cada dia, que provoca el patiment d'aquells que abans en gaudien.

Tots ells elements que configuren un context en continua transformació, que aporta a en Candel unes noves vivències, que deixen una petjada molt profunda en el seu record. Una profunditat que es veurà, però, incrementada, amb els fets vitals de la postguerra, la següent etapa de la vida de'n Candel que tindrà una repercussió important en el seu futur.

La postguerra

Persecució i imposició ideològiques

Franco, acabada la guerra, volia la mort política i física de tots aquells catalans que havien defensat la República i que havien estat al front d'esquerres durant la guerra: comunistes, socialistes o sindicalistes. Una acció repressiva que es va concretar en execucions, en accions de depuració de funcionaris i polítics, i en condemnes d'anys als camps de concentració i a les presons.

La persecució dels signes d'identitat de Catalunya va ser sistemàtica: en el nom de les institucions i dels carrers, en els llibres de text, en les empreses públiques i en les privades, etc. A més de perseguir calia convèncer la població que tot allò s'estava fent pel seu benefici, com a necessitat social per netejar els pecats comesos. Aquesta canvi de mentalitat va fer-lo possible l'Església Catòlica.

L'Església Catòlica catalana es trobava dividida en el seu recolçament al règim. Acabada la Guerra Civil la major part del clergat català participà activament a la difusió de la ideologia franquista; però una bona part s'hi oposava, com a conseqüència de l'herència republicana de comunió històrica entre catolicisme i catalanisme.

La part de l'Església Catalana que recolçava el règim franquista, va començar a separar-se'n durant els anys 60 i 70. Uns anys on l'Església Catalana, a diferència de l'espanyola, patí una crisi i començà a col·laborar en la transició política. Així el franquisme va anar perdent progressivament els seus adeptes dins l'Església a Catalunya.

Tot i això no cal oblidar la tasca adoctrinadora que l'Església Catòlica va realitzar durant el règim franquista. Aquesta va dur a terme un control ideològic sobre la població amb el domini de l'àmbit públic i social. Per portar a terme la seva imposició ideològica va utilitzar les escoles, els mitjans de comunicació, els exercicis esperituals, els curssets de cristiandat, el rès, etc.

L'escola parroquial a la qual va anar Candel durant la postguerra retrata molt bé aquest clima ple de símbols i accions fixades.

Cada mañana, antes de entrar en la escuela parroquial, en la entrada, se izaban tres banderas: la española, la falangista y la de Requetés... Delante de izar esas tres banderas, los niños formados cantábamos con el brazo extendido al estilo nazi: "cara al sol", "el himno de los Requetés" y después el "himno nacional", y luego entrábamos a clase. Una vez que entrabas y una vez dicho Ave María Purísima, se rezaba un Padre Nuestro, un Ave María y un Gloria Patri, y empezaba la clase, y al terminar la misma parafernalia.

Las aulas tenían un nombre, generalmente de un santo, y la nuestra tenía el nombre de San Tarcisio, que era nuestro patrón. En la pared del fondo de la escuela había: el crucifijo, Franco y José Antonio, uno a cada lado; además, el retrato del Papa, y la Inmaculada Concepción, o sea toda una parafernalia política-religiosa. Yo entonces tenía catorce años. (Relat de vida: *A cantar cara al sol*).

La vessant doctrinal d'aquesta dictadura nacionalcatòlica era fonamentada en els valors ideològics del franquisme. L'església i la dictadura anaven de bracet, es justificaven mutuament. D'aquesta manera l'església va fomentar l'obediència social a l'autoritat, la passivitat política, l'individualisme i el penediment del passat 'rojo y separatista'.

Un altre dels col·lectius poderosos durant el règim franquista, la burgesia catalana, no es va declarar, com ho havia fet l'estament eclesiàstic oficial, obertament

partidista -política i ideològicament-, a favor del règim. Els burgesos van donar el seu suport al franquisme per la necessitat social i econòmica que tenien de mantenir els seus negocis, les seves empreses i la seva posició social.

El canvi en la vida quotidiana que va suposar el nou règim franquista va afectar a tots els sectors de la població. El nivell ideològic va ser un dels més afectats, la Catalunya roja havia de passar a ser *feixista*. Candel reflecteix, en el seu relat, aquest canvi bruscat de conviccions.

En la *situació* anomenada "A cantar cara al sol", Candel descriu les seves primeres idees de nen sobre qui són els 'dolents' i qui són els 'bons', i la maleabilitat de les seves conviccions respecte al tema. Després de tres anys de guerra que el van portar a simpatitzar amb la causa republicana, l'odi que el nen sentia en entrar les tropes franquistes a Barcelona va convertir-se en exaltació del franquisme. Probablement aquest canvi va ser motivat per l'exposició continuada a la ideologia del règim totalitari que, com ja he comentat, va tenir un gran aliat a l'educació i l'església.

Es curioso que el niño es de convicciones muy aleatorias, yo que era rojo y republicano y dispuesto a haber combatido en favor de la República... al poco tiempo ya me sentía del nuevo sistema y del nuevo régimen. (Relat de vida: *A cantar cara al sol*).

Però aquesta primera adhesió al règim va variar d'una manera radical uns anys més tard, l'any 1945 aproximadament, amb la visió que en Candel va tenir dels camps d'extermini alemanys. El franquisme estava estretament vinculat amb l'Alemanya nazi pel recolçament militar rebut durant la Guerra Civil i per les similituds ideològiques existents entre ambdós règims. Aquesta informació contribuï al trencament amb l'ideal nazi de'n Candel:

Yo al principio, y ante el escándalo de mucha gente, me sentía pronazi... Tuve que ver los campos de exterminio, cuando acabada la guerra (II Guerra Mundial) con el triunfo de los aliados, hay un cambio de algo más de apertura en España y aparecen en los noticiarios los campos de concentración, me costó creerlo... (Relat de vida: *Me costó creerlo pero...*).

Aquest trencament ideològic es veié reforçat durant la realització del servei militar a Barcelona. Candel tenia vint-i-un anys. L'odi vers Catalunya i els catalans era ben palès entre els representats de l'exèrcit, molts d'ells vinguts de fora de Catalunya. Patien un profund desconeixement de tot allò que era l'autonomia catalana i es limitaven a complir les ordres. En Candel va ser objecte de l'insult d'alguns d'aquests militars:

Aquellos oficiales y suboficiales habían hecho la guerra en el ejército franquista. Catalunya era para ellos tierra de ocupación y de réprobos o irreductibles. Insisto en que he contado veces y veces lo de este insulto dedicado a los catalanes: "**¡Rojoseparatistas!**", así, sin separación, como si nos quisieran ejemplarizar. También he explicado que lo de rojo no me sorprendía. Si no lo era, lo había sido, por la familia y por la barriada de las Casas Baratas, pero lo de separatista, ¡si yo no era ni catalán! Nacido fuera y habiendo vivido rodeado de andaluces y murcianos. Ante esa disparatada acusación me sentí uncido por la gracia divina de la catalanidad. Quizá no tan taxativo, pero vaya. ¿No decis que lo soy? Pues lo soy, sencillamente te mortificaba que te insultaran Catalunya ante la sola sospecha de tu nacimiento en ella, eso era todo. (Candel, 1996:146)

Un insult que li va originar una altra descoberta ideològica. Ell, davant l'enemic dels catalans va començar a retrobar aquell esperit que havia definit la *Catalunya roja*, va començar a sentir estimació cap a la 'seva' terra.

La vida cotidiana: una lluita contínua

Els anys 40 són els anys en què el Règim franquista es va establir i va expandir tota la seva força coercitiva sobre la població. Durant aquests anys la Dictadura va adquirir el control del sistema econòmic del país, un sistema que va ser voluntàriament definit com autàrctic, o autosuficient. Un règim econòmic que cercava la independència econòmica i l'allunyament dels sistemes internacionals d'intercanvi comercial.

El resultat d'aquesta política pretesament autònoma va ser una greu depressió econòmica que afectà a les condicions de vida de la població espanyola, i sobretot a les classes populars. Aquestes dificultats econòmiques van arribar a afectar el consum dels productes de primera necessitat.

"A lo largo de los años siguientes, la tónica de la vida barcelonesa se movería entre un resaltante contraste: por un lado las clases medias y, sobre todo, las clases pobres, sometidas a todas las carencias del momento, sin medios suficientes para recurrir al mercado negro a fin de asegurarse una subsistencia sana. Estancamiento, hambre y miseria fueron las constantes de una mayoría de la población, cuya vida cotidiana estaba marcada por la insuficiencia de la nutrición, por el pésimo estado de los servicios, por la necesidad de recurrir a trabajos forzados para, a duras penas, mantener la familia. Al otro lado, estaba el mundo de los especuladores, que disfrutaban ostentosamente de sus ganancias". (Abella, R., 1985:39-40)

Aquesta escassetat va donar lloc a l'existència de l'estraperlo, un comerç il.legal que s'aprofità del govern corrupte del règim franquista per abastir-se. Les necessitats que patia la població per la no existència de productes feien que, els que podien, haguessin de recórrer al mercat negre.

La família Candel vivia també aquestes dificultats: el seu pare va haver de treballar treient sorra del riu Llobregat, cosa que li va produir una greu malaltia, i la seva mare va treballar, també molt durament, en la neteja de la roba i els terres. No obstant això, a l'inici de la postguerra el capellà del barri els va oferir tenir cura de la porteria de la parròquia i la possibilitat que el seu fill, en Francesc, fos escolà. L'ajut que van rebre del religiós va fer que poguessin viure millor.

Lo de ser monaguillo tenía sus encantos y tenía también sus inconvenientes. Cuando venía semana santa, había una costumbre catalana, que ya ha desaparecido, que se llamaba "anar a fer el sal pas", que consistía en bendecir, el lunes de Semana Santa, las masías de la demarcación parroquial. Los monaguillos queríamos ir porque la payesa nos daba galletas, vino dulce, huevos y alacachofas... (Relat de vida: *Anar a fer el sal pas*).

Aquests productes que adquiria el jove Candel per l'alimentació de la seva família eren essencials en un context on es va imposar, d'ençà del final de la guerra, el racionament, un règim de repartició equitativa d'aliments entre la població. Aquestes racions moltes vegades es quedaven curtes, no arribava tota la quantitat que s'establia oficialment.

Per totes aquestes mancances la població patia greus problemes d'alimentació que van produir la necessitat de crear un sistema que resolgués aquesta qüestió. Amb aquest objectiu es va establir l'anomenat Auxilio Social que repartia, durant l'any 1939, una mitjana mensual de més d'un milió i mig de racions a la província de Barcelona¹¹.

---

¹¹ Xifres obtingudes de Història de Catalunya, vol.VII(1989:126)

A aquestes necessitats alimentàries, s'afegia la sobreexplotació dels obrers i la baixada de salaris que van empitjorar les condicions de treball. Unes condicions que afectaren a en Candel quan aquest es va incorporar al món laboral. Amb catorze o quinze anys va deixar l'escola i es va introduir en un món on no hi havia cap límit d'edat per patir.

En el fet anomenat "Ser obrero no es ninguna ganga", Candel exposa els diferents treballs que va tenir abans de fer la mili. Va estar a l'escola parroquial fins ésser un dels més grans de la classe, li deien que era un bon pintor i ell estava esperant assolir fama i nom. Aquests pensaments els va tenir fins que arribà un moment en què s'adonà que els companys de la seva edat ja treballaven.

La primera feina que va aconseguir fou en un taller de ceràmica on pensava que podria dedicar-se a pintar, allò que li agradava.

Cuando me di cuenta de que ya empezaba a ser el más grandecito de la clase, un día le dije al rector de la parroquia que quería trabajar. Él tenía unos amigos que tenían un taller de cerámica en Sarriá. Era un taller pequeño, que solamente trabajaban el dueño, sus dos hermanas, una sobrina, un aprendiz y un pintor de pistola. Yo me llevé un bloc de dibujos y se lo enseñé al dueño. El hombre vio mis dibujos, dijo que muy bien, y me cogió. (Relat de vida: *Ser obrero no es ninguna ganga*)

En aquest taller va treballar sis mesos sense poder arribar a mostrar les seves aptituds com a pintor. En ells va fer una feina dura i en males condicions.

Lo que hacía era machacar la tierra en unos grandes depósitos, con un palo enorme. De allí saldría la pasta para hacer la cerámica. Me pasaba las horas machacándola a la intemperie, después se tamizaba por cedazos grandes hasta que quedara fina. Después, en unos lavaderos que en el mes de octubre y noviembre quedaban helaos, tenía que romper el hielo y

lavar los cedazos. Pensaba que nunca llegaba la edad de dibujar... A los seis meses estaba harto de trabajar en aquello. (Relat de vida: *Ser obrero no es ninguna ganga*)

D'aquí va passar a un taller de mecànica de bàscules on va treballar tres anys. Candel descriu aquesta feina com un treball horrible per l'explotació que s'exercia sobre els nens; per les bromes que els homes, adults, els feien i, en general, per l'ambient de degradació en què a diari treballaven. Treballs, ambdós, que esguerraren les seves il.lusions de ser pintor.

La mecánica del montaje de básculas era un oficio muy llevado entre los chavales. Me pusieron de aprendiz de otro que tenía la misma edad que yo. Nos lo pasábamos muy bien, nos hicimos muy amigos. Muy bien y muy mal al mismo tiempo, porque se trabajaba rudamente. Pero, antes de ir a hacer este trabajo, me pusieron en una sección que llamaban el infierno blanco; donde desbastabas con unas grandes limas las cajas de aluminio que hacen de base a las básculas automáticas. Tragabas mucho polvito de aluminio y uno de los finales de aquella etapa era la tuberculosis. Por eso le llamaban el infierno blanco. (Relat de vida: *Ser obrero no es ninguna ganga*)

Candel, després d'haver patit aquestes experiències laborals, va haver de fer el servei militar. Un període de temps on va viure en un context que reflectia les mateixes necessitats que tenia la resta de la població, però s'hi afegien la dura disciplina i les penoses condicions de vida del cos de cavalleria.

En el fet anomenat "Alargando el paso, trote a la española" s'exposa la narració que fa Candel d'aquesta experiència militar. La fam, la deixadesa, empitjorades amb la instrucció, la disciplina, la corrupció i el poder de l'oficialitat configuren una llista interminable de circumstàncies que van ajudar a empitjorar la salut de Francisco Candel.

El servicio también fue otra odisea. Yo hice la mili en el Cuartel de Numancia, donde de la noche a la mañana me vi envuelto en caballos, no había tocado los caballos en mi vida, namás que los de las películas del oeste. Yo, además, era de complexión débil y no sé si entre el hambre que pasaba o lo que sea, llegó un momento que estaba flaco como un bacalao -me parece que llegué a pesar cuarenta y seis o cuarenta y siete kilos-, me veía a veces apurao para apretar la cincha del caballo. La verdad es que sólo estuve seis meses, aunque me parecieron veinte años, porque caí enfermo. (Relat de vida: *Alargando el paso, trote a la española*)

Candel, mentre feia el servei militar, va caure malalt de tuberculosi. Una malaltia molt greu que en aquells moments, abans dels anys 50, era molt freqüent entre la població. Una població que, com Candel, estava afamada, exhausta, i patia a causa de la seva pobresa.

"Estudis mèdics realitzats també aquests anys comprovaren que les malalties típiques de la subalimentació i les males condicions de vida (tuberculosi, sarna, tracoma, tifus, meningitis, etc.)... La tuberculosi era la malaltia del pobres i no tenia altra teràpia més eficaç que més i millors aliments, condicions de vida més sanes i un treball menys fatigós." (Història de Catalunya, v.VII, 1989:126)

Una malaltia que va causar milers de morts:

En Barcelona como en todas las grandes ciudades, la tuberculosis hizo estragos. La mortalidad española por tuberculosis pulmonar y meningea osciló entre 29536 personas, en 1940, y 33971, en 1947." (Termes, J., 1985:48)

El record que en Candel conserva d'aquesta malaltia és narrat a la situació anomenada "La tuberculosis diezma a las juventudes". Aquest relat és extens, exposat amb tota una munió de detalls; sobre els diferents tractaments que va haver de passar per assolir la curació i els moments de desesperació, de por i d'alegria. Tots els aspectes que permeten entendre la importància i l'impacte de la malaltia en la vida de l'escriptor.

Tot va començar en un moment en què en el seu entorn familiar i d'amistats hi havia molta gent malalta de tuberculosi. Una malaltia que, en la majoria dels casos acabava amb la mort i a la qual ell li tenia molta por.

A todo mi hermana cayó enferma de tuberculosis. Un primo hermano mío la había cogido y había muerto; los amigos de las Casas Baratas, muchos estaban enfermos y siempre el final era morir. En esto empiezo a toser yo de una manera la mar de extraña. Yo pensé que como era fumador debía ser esto. Entonces viene un día el vicario de la parroquia al hospital para decirme: 'tu hermana está muy mal y quiere verte'. Fuí a verla, a la mañana siguiente volví al cuartel y murió aquel día. Me dieron permiso para ir al entierro, durante el cual no dejaba de toser y toda la gente me miraba diciendo 'este también debe estar tuberculoso'.
(Relat de vida: *La tuberculosis diezmaba a las juventudes*)

A Candel li van fer una revisió mèdica, després de sis mesos de servei militar, que li va confirmar els seus temors, aquells que no volia reconèixer.

El capitán médico hacía la revisión aquel día y yo me iba quedando el último. Cuando me toca a mi, me mira por rayos X y no dice nada. Aquella misma tarde viene una monjita muy amable y me dice: 'mire no se asuste, no se ponga nervioso porque no es nada, pero le voy a traer la ropa, y se tiene que marchar usted al pabellón séptimo segunda'. '¡Séptimo segunda!', era como decir *la isla de los leprosos* o algo así.

Me entretuve en mirar los papeles que llevaba, no lo quería mirar pero al final lo miré y, aunque la letra del médico era rara, lo leí claramente: 'gran caverna en el pulmón izquierdo'. Me entró un sudor frío.

Després d'aquest primer moment de xoc, el nostre protagonista va començar a sentir la ràbia i la por davant la malaltia que el portava a un carreró sense sortida. Somiava tornar a casa.

Me iba dando cuenta que debía ser el peor de la sala. Se acercaba la festividad de Cristo Rey y la monja dice: 'mañana todos a misa, eh' y me dice 'tú no, tú te quedas en la cama', yo pensé 'me cago en la leche, pues si que estás mal que no me dejan ni ir a misa, bueno, ¡estás pa morirte!'. No conocía a nadie que se hubiera curao...

Recuerdo que desde la cama, a través del ventanal, veía a unos hombres que cavaban zanjas. Yo pensaba 'esta gente deben vivir en barracas, deben tener mujer e hijos; ¡cómo me gustaría ser como ellos!, terminar de cavar la zanja e irme a mi casa'. (Relat de vida: *La tuberculosis diezmaba a las juventudes*)

L'ànsia de tornar a casa sà i estalvi potser li donaren la força per continuar la lluita contra la malaltia, una lluita diària que ell explica amb tants detalls que és difícil no imaginar-se-la. Candel va patir un tractament curatiu tan dur i penós que encara avui el recorda així:

Al cabo de un tiempo me hospitalizaron en la clínica del Remedio donde estuve haciendo reposo absoluto y me hicieron un pneumotorax, 'ponerte el pneumo', en el argot de los enfermos (el pneumo consistía en inyectarte aire entre las dos pleuras que envuelven los pulmones -explicado queda como muy horroroso pero no es tanto-. Al inyectar este aire, el pulmón se tenía que comprimir, y al comprimirse el agujero, que debía ser como una mandarina o más pequeño, quedaba cerrado. Entonces, teniéndolo así cerrado, cicatrizaba el mal y con el reposo desaparecían los bacilos. Claro, este aire te lo tenían que introducir periódicamente porque se perdía. Al principio te lo hacían cada dos o tres días, luego cada semana, luego cada quince días... Este tratamiento se prolongaba durante un año, dos, tres...).

El primer día que te lo ponían era horroroso, es para no deseárselo a nadie por la impresión que tenías. Te colocaban de lado con las manos en la nuca, y te clavaban una aguja tipo cánula con otra dentro que pinchaba. Entonces oías el crac, crac, crac, de las tres o cuatro pleuras, sacaban aquello y entonces con una maquinita inyectaban ese aire. Al comprimirse el pulmón, la sensación que te daba después es que tenías un vacío absoluto y una bola de plomo flotando en ese vacío, una cosa muy angustiada. Esta sensación desaparecía al segundo día y

después ya te acostumbrabas a ponerte el pneumo; pero siempre había peligro de que esto se complicase. (Relat de vida: *La tuberculosis diezma a las juventudes*)

Un perill que va patir Candel quan se li complicà el seu quadre. Per aquest agreujament de la malaltia va haver de patir una operació que l'apropà a la mort.

Cuando recaí, había salido un nuevo método que llamaban pneumoextrapleural que consistía en abrirte por la espalda y cortar, para dejar una abertura, dos o tres trozos de costilla; entonces el médico, metiendo las manos enguantadas, separaba las pleuras. Eran tres horas de operación, ¡algo horroroso!. Esto se hacía con anestesia local porque la enfermedad del pulmón no soportaba la anestesia total. Yo, que he sido un tío miedoso a la sangre, que me desmayaba, de pronto me vi metido en esos berenjenales.

Hay un momento que es muy doloroso porque allí la anestesia no ha llegado, es cuando con unos fórceps enormes cortan el hueso ese de la costilla y sientes...es la única vez en la vida que he sentido que moría, pero confieso que pensé 'ahora sabrás de una puñetera vez si es verdad que hay Dios, si es verdad que no lo hay'. (Relat de vida: *La tuberculosis diezma a las juventudes*)

Tot i que va patir molt amb aquesta malaltia, la tuberculosi també li va possibilitar començar a llegir en els períodes de repòs que formaven part del tractament. En aquestes estones va ser on va sorgir el seu interès per l'escriptura.

Aquest camp temàtic anomenat *La postguerra* té uns elements que el caracteritzen i el fan ser únic. La seva elaboració respon al lligam tan estret existent entre les vivències de'n Candel i les dificultats que patia la població a la postguerra.

El relat que es situa dins aquest camp temàtic expressa els grans entrebancs, inevitables, amb què es va haver d'enfrontar Candel durant una època on tot li era

desfavorable, on els fets poden ser qualificats com a obstacles als seus primers somnis.

Després d'aquest llarg relat de l'etapa vital, on l'obscuritat matitza allò que s'exposa i que es dibuixa amb el progressiu declivi moral i físic del protagonista, arriba, amb el següent camp temàtic, una època de transició en la qual s'aniran perfilant les seves il.lusions.

Ha nascut un escriptor

Aquest cinquè camp temàtic es dibuixa en el relat que Candel exposa en els següents fets: "Hay una juventud que aguarda", "O soy escritor o me moriré", "Este es el pan que ha traído mi chiquilla", "Donde la ciudad cambia su nombre", "Mamá, tu hijo John, está muriendo dulcemente" i "Els altres catalans". En aquest camp és on Candel narra la part més important del procés pel qual es converteix en escriptor.

Aquesta part del treball és una de les més significatives perquè és la que dóna sentit al relat de vida de'n Candel. Un sentit que s'expressa en el títol del document Francesc Candel: l'escriptor, i que es vincula directament amb el contingut concret d'aquest camp temàtic i indirectament amb la resta de camps temàtics. Ser escriptor és l'ideal que persegueix la persona que relata, és la vocació que es desperta després d'alguns anys de penúries.

Existeix una interrelació clara entre els diferents camps temàtics exposats fins el moment i aquest que es configura ara. Per entendre el procés que Candel segueix fins fer-se escriptor s'ha de tenir present la narració de la seva infància, la narració de la seva educació, la narració dels fets passats a la guerra i a la postguerra. Tots ells prenen sentit, un sentit global i globalitzador, quan ens endinsem en el present camp temàtic.

L'anàlisi interpretatiu d'aquest camp temàtic respón a la segona via de coneixement de la vida de'n Candel, plantejada al començament del treball, dins l'apartat dels objectius. El desenvolupament d'aquesta via té com a finalitat reconstruir les línies de convergència, a nivell de significat, que es poden establir entre el conjunt de camps temàtics que configuren aquest document i el camp temàtic anomenat Ha nascut un escriptor.

Per presentar l'anàlisi d'aquestes línies de convergència exposaré la descripció d'aquelles parts del relat de vida que mantenen un vincle amb el sentit global del text. En aquest anàlisi em referiré, d'una manera sintètica, als camps temàtics exposats fins al moment, per després encetar amb més profunditat la resta de les parts del relat de vida.

De cada camp temàtic, l'element concret a analitzar són les referències que en Candel fa, en el seu relat de vida, de la seva vocació d'escriptor. Hi ha referències que es poden definir com a indirectes, que arriben al sentit global del text amb l'ajut d'altres significats; en canvi, hi ha d'altres on l'escriptor narra d'una manera directa aquest mateix sentit.

Quan s'enceta l'anàlisi, la primera referència directa a l'escriptura que es troba al relat de vida es situa a la narració de la infància. El sentit global del text s'expressa en la narració concreta de la primera lloança que, quan Candel era petit, li va fer una professora per una narració escolar: l'elogi amb què la senyoreta Duch, de les escoles de la República, va augurar el seu futur com a escriptor.

Esta señora o señorita un día que me mandó una redacción sobre la primavera, yo escribí una frase que decía 'la primavera es la juventud del año, ha dicho el poeta' (pero esto yo lo había copiado de algún libro, en realidad). Cuando vio aquello me dijo: 'levántate, léelo' y entonces me dijo: 'tú serás escritor', la única que profetizó y lo acertó porque yo iba camino de eso. (Relat de vida: *Una escuela preciosa que se llamaba Sant Ramon de Penyafort*)

D'aquesta manera Candel valora, amb la distància del present, aquella frase que expressava una voluntat de futur.

En aquestes escoles es desenvolupà part de la seva formació cultural. Una educació completada, entre altres factors, per les biblioteques que hi havia a la parròquia i a la mateixa escola. Un procés formatiu on Candel recorda

aquests espais propers en què podia desenvolupar les seves ànsies lectores. En aquest context situacional es troba la primera referència indirecta del relat. D'aquesta, el significat que configura el lligam amb el sentit global del text, la vocació d'escriure de'n Candel, és el que es podia definir amb: 'l'acció de llegir'. El lligam indirecte existent entre aquesta acció i el fet d'escriure es troba, d'una manera explícita, en una altra part del relat posterior a aquesta.

Los chicos que éramos aficionados a la lectura -que no es que hubieran muchos-, mis primos y otros amigos lo éramos, gozábamos de tener bastantes libros a nuestro alcance. (Relat de vida: *Historia de una parroquia*)

Després d'aquestes primeres referències vinculades al món de l'educació de'n Candel infant, aquest relata un període buit d'aquests significats i marcat per la Guerra Civil. Un buit que enllaçarà amb els fets de la postguerra.

A la postguerra Candel s'inicià al món del treball. La narració que en fa d'aquest pas, de l'escola parroquial al món del treball, està marcada, novament, per un vincle indirecte amb l'escriptura. Concretament, de la narració d'aquesta transició destaca l'expressió de la segona lloança a les seves aptituds.

En la escuela era el chico aplicado, redactaba bien y tenía buena letra, me gustaba mucho dibujar y dibujaba muy bien. El maestro me alentaba y todos me decían: 'serás un gran pintor'. Yo lo que quería era ser pintor, pero pasaban los días y no pasaba nada más. Mientras mis otros amigos de clase se colocaban de lampista, de carpintero... yo esperando el premio a mi gran dedicación. (Relat de vida: *Ser obrero no es ninguna ganga*)

A Candel no li importava com expressar el que portava a dins, li agradava la pintura, la poesia, l'escriptura. Tot això, en un principi, només era un inquietud infantil, la

duresa de la vida va fer que es convertís en una vocació, en el sentit de la seva vida. Aquest sentit vocacional, que influïa en els seus primers desitjos de ser pintor, i en la seva darrera il·lusió de ser escriptor, és el que defineix el vincle que uneix, d'una manera indirecta, el fet de voler ser pintor amb el sentit global del text.

Després de la seva educació escolar va començar l'educació de la vida, l'educació al món del treball. Un món que ell creia que li possibilitaria desenvolupar la seva primera vocació pictòrica. Un món que el va decebre en aquest primer intent perquè no responia, ni de bon tros, a les seves il·lusions. Tant la seva experiència laboral com la seva estada a l'exèrcit el van allunyar de la seva quimera.

El desenllaç del servei militar va ser la tuberculosi. Aquesta malaltia va fer que passés un llarg període de repòs a diferents residències i llocs especialitzats en el seu tractament. Un cop Candel va restablir-se, va plantejar-se la recerca d'una nova feina.

Des d'un bon principi la seva afecció li va impossibilitar realitzar feines d'un gran esforç físic. Per aquest motiu va treballar com a dibuixant en un taller de bijuteria i, més tard, en la decoració de petits articles. Durant aquest espai de temps també es dedicava a pintar artísticament. En el món de la pintura va trobar moltes dificultats per introduir-s'hi, era un món en què era molt difícil començar.

Encontré trabajo en un taller de bisutería. Trabajaba sólo las mañanas y tenía la tarde libre para mí. Me gustaba tener mi tarde libre porque yo quería ser pintor, incluso me parecía que este trabajo ayudaba a mi vocación de dibujante, de pintor. Pero un día se presentó una chica y se ofreció a trabajar el doble, cobrando lo mismo que yo. Entonces la dueña me dijo que me largase y volví a estar en el paro.

Después encontré trabajo en una casa que decoraba objetos de plástico y de cristal, pagaban a tanto la pieza y lo hacías en casa. Recuerdo que eran unas botellitas para colonia, muy simples. Me pagaban a peseta la botella...No sé el tiempo que trabajé con eso. también se acabó, todo se acababa.

Entretanto, yo seguía dibujando y seguía pintando mis cosas particulares. Todo el mundo me decía: 'lo haces muy bien, llegarás a ser un gran artista', pero yo no sabía que tenía que hacer para introducirme. Nunca conseguí colocar nada, excepto unos dibujitos en una pequeña revista. (Relat de vida: *Hay una juventud que aguarda*).

Aquesta va ser la seva experiència amb la seva primera vocació, unes vivències decebedores que s'impregnen amb un sentiment general d'abatiment. Tot i els seus esforços per encetar aquest camí no trobava cap sortida amb continuïtat.

Després de la narració d'aquesta situació, Candel parla de la seva recaiguda a la tuberculosi. Decebut pel fracàs de les primeres passes al món de la pintura, Candel va veure el camí adobat per deixar de banda aquesta 'afició' i encetar-ne una altra que el convertiria en un gran escriptor.

Durant un període de llarg i necessari repós va poder llegir i conèixer els escriptors que desvetllarien la seva vocació. En aquest moment del relat es troba el lligam indirecte, que havia mencionat anteriorment, entre el fet de llegir i d'escriure.

El volver a estar tiempo sin hacer nada y tranquilo, motivó que leyese más de lo que ya lo hacía. Conocí a dos autores franceses que fueron: Maxence Van der Meersch, que publicó un libro que tuvo mucho éxito llamado "Cuerpos y almas", y Gilbert Cesbron, que había escrito un libro que tuvo mucho éxito que se llamaba "Los santos van al infierno". Estos dos autores me abrieron los ojos respecto a que se puede escribir de lo que te rodea, o sea no hay que inventar: 'el chico y la chica se casan, o se divorcian, y va el pirata...'. Entonces pensé 'como no tengo nada que hacer, como no encuentro trabajo, y como estoy hecho un

desgraciao, pues voy a escribir un libro'. Y fui abandonando la idea de ser pintor. (Relat de vida: *Hay una juventud que aguarda*).

Després d'aquest temps de reflexió, va fer la seva primera obra, *Brisa del cerro*, i la va presentar a diferents concursos literaris sense poder assolir cap èxit.

"Brisa del cerro" la escriví en una agenda farmacéutica de la casa Lacteol. Así me puse a escribir un cuento inspirado en un tema. Y lo del cuento se transformó en una novela, una novela gorda, y cuando la tuve terminada pensé 'y ahora ¿qué hago con ella?'

Mandé la novela a un premio literario, al premio Nadal, que era el premio más significativo de entonces. El premio Nadal entonces daba treinta mil pesetas que me parecían una fortuna. ¡Ostias!, estuve nervioso y emocionado y nada, ni la gané, ni la mencionaron, ni cobré nada. (Relat de vida: *Hay una juventud que aguarda*).

Aquest inici el va desmolaritzar però, tot i així, va decidir prosseguir la seva carrera com a escriptor. L'expressió d'aquesta tria suposa la més important referència directa del relat de vida, on planteja el fet d'escriure com una necessitat vital.

Volvamos a cuando nadie quiso esta novela, ya tenía la manía de escribir y pensé 'o soy escritor o me moriré'. Por eso escribí otro libro en el que explicaba que yo había escrito una novela que se llamaba "Brisa del cerro". (Relat de vida: '*O soy escritor o me moriré*')

Candel en aquest moment en què decideix seguir escrivint, tot i les dificultats, va prendre un dels camins entre els quals podia escollir; encara que no va arriscar-ho tot perquè va continuar fent feines esporàdiques que li proporcionaven uns ingressos per viure.

Aquesta decisió no va ser presa en un moment. Darrera va quedar un procés on l'esperança, la desesperació, la il·lusion i la desil·lusion es van trobar. Les circumstàncies li eren adverses, el seu entorn no l'afavoria, necessitava treballar. Ser escriptor en el seu barri era tota una proesa, i, tot i aquests obstacles, va decidir seguir endavant i intentar-ho una altra vegada.

Va escriure una segona obra *Hay una juventud que aguarda*, on Candel explica que havia escrit la novel·la *Brisa del cerro* i l'havia presentat a un concurs que no va guanyar, on s'autoretrata com a un jove que espera, que espera que li arribi la fama. D'aquesta obra recupero alguns fragments significatius que permeten entendre, tot i que és una novel·la de ficció, el que significava per en Candel assolir el premi literari que va perdre:

-La recuperació de la dignitat perduda.

"-¡Si ganara el premio!. Son cincuenta mil pesetas y la consagración, la fama. ¡Casi nada!. Ya no me oiría llamar más *trasto inútil*, ni oiría decir que *no sirvo para maldita la cosa*, que *no traigo cuartos a casa*.(Candel, 1984:18)...

-Deixar de ser només un malalt.

-¿Qué ha hecho usted, en qué ha trabajado?

Yo contestaría:

-He sido enfermo, he trabajado de mecánico, pues esto era lo que hacía antes de caer enfermo. Ahora no lo puedo hacer. Pero soy un hombre honrado y no debo morirme de hambre.(ibid:20)...

-Únicamente Dios tendrá en cuenta esto. Cuando muera y me pregunte qué he hecho, qué he sido en la vida, diré con recóndito, con íntimo placer: «Ser enfermo...» Y Él, probablemente, seguramente, me acogerá en sus brazos.(ibid:20)...

-Ser un escriptor.

-Yo, entretanto, sueño más que nunca en el «Premio Nadal». Podría decirle, si lo ganara:

-Padre, soy un escritor. Tu hijo, al que no consideras capaz de nada, tiene un nombre, una fama. Su firma se cotiza. Y tiene dinero. Sobre todo eso: dinero. Ya no tendrás que mantenerlo tú con tu trabajo de conserje. Un trabajo que tú consideras una ganga pero que no deja de ser servil y rastrero. (ibid:30)...

-La decepció:

-Y no era así, y no me han mencionado. He notado algo como cuando tuve la primera hemoptisis. Un desfallecimiento y un gusto acre de sangre que se me agolpaba en la boca. Pero no era sangre; era desilusión. (ibid:125)

-La il.lusió d'escriure:

-Ahora, este mes de espera, me ha devuelto la tranquilidad y, lo que es peor, la ilusión otra vez. Esa ilusión que luego muere como un árbol bajo el viento huracanado: desgajándose. (ibid:143)

-«Desengáñate, si vales, llegarás»(ibid:234)

-Cuando vuelva del viaje de novios, cuando todo torne a ser normal, volveré a escribir, quiero volver a escribir, ¡qué se le va a hacer!, por las noches, luego del trabajo, cuando tenga tiempo; seguiré escribiendo, escribiendo, presentándome a concursos, siempre a los concursos, hasta que me caiga de viejo, o me muera, o yo qué sé. (ibid:255)...Barcelona, 1954" (ibid:1986)

Aquests fragments de *Hay una juventud que aguarda* representen el procés de reflexió que Candel va fer per, finalment, prendre el camí que vincularia tota la seva vida futura.

Aquest esperit lluitador va ser recolçat pels elogis d'una altra 'gran persona' a la vida de'n Candel, en Sebastià Juan Arbó, un dels membres del jurat del premi, que el va animar a continuar escrivint.

Al final de esta novela, que parece muy autobiográfica, usted demuestra una especie de desánimo tan grande que parece que, si no gana el premio Nadal, vaya a dejar de escribir. Los premios literarios no tienen ninguna importancia, ganarlos o perderlos. Usted tiene talento de escritor y tiene que seguir escribiendo'. (Relat de vida: *O soy escritor o me moriré*)

Arbó, l'escriptor que l'introduí en el món de les lletres i li va recomanar que visités a l'editor José Janés; potser aquest li publicaria la novel·la *Hay una juventud que aguarda*. Candel la va portar a l'editorial i li van publicar el llibre. La narració que Candel fa dels fets que envoltaren aquesta publicació recorda el sentiment d'eufòria amb què l'escriptor va rebre la bona notícia. Una eufòria reprimida tantes vegades, per la llarga llista de fracassos en què s'havien convertit, en el passat, les seves aspiracions. Per fi havia assolit una fita important a la seva vida, el reconeixement de què servia per a la creació literària.

Salí a la calle, entré en un bar, pedí para telefonar y que me dejaron el listín. Busqué *Janés*, encontré el teléfono y con unas fichas llamé. Cuando se puso Janés, le dije: 'señor Janés, soy Candel, me dicen que usted me publica la novela', él contesta: 'naturalmente, ¿puede usted venir ahora mismo?'

Con que me fui para allí, subí al piso y pregunté por el señor Janés. Cuando apareció (era un hombre afable, simpaticote, de unos cuarenta años -yo entonces tenía treinta-) me dijo: 'siéntese, siéntese... me ha gustado mucho su novela y la voy a publicar, además le voy a dar un dinero', y me dio cinco mil pesetas, entonces era mucho. Me fui para casa y cuando llegué le dije a Maruja: 'toca, toca aquí, mira cinco mil pelas', mi mujer se quedó patidifusa. (Relat de vida: *Este es el pan que ha traído mi chiquilla*)

Des d'un començament Candel pensa en l'escriptura com un possible medi de vida per poder mantenir la seva nova família, a la seva dona Maruja i a ell. D'aquesta manera es crea una altra referència indirecta que conjuga el medi de vida amb l'escriptura. Un somni que amb el temps i l'assoliment de la fama es convertirà en realitat.

Va publicar aquest primer llibre i amb ell arribà també el reconeixement al seu talent i a la seva tenacitat. Candel encara recorda les paraules de lloança del seu primer editor.

Entonces Janés, que era un sentimental y había nacido en los barrios, que se había hecho a sí mismo, parece que le hizo mucha gracia mi caso. Entonces me dijo: 'tenemos que celebrar el descubrimiento de un gran escritor como es usted', fijate que me empezaban a tratar de *gran escritor*. Y dice: 'iremos a cenar una noche, Sebastià Juan Arbó, usted, y yo'. Yo entraba por primera vez en el mundo misterioso de la letra y el famoso.

!Fué una noche memorable; Estábamos solos los tres, Sebastià Juan Arbó, el señor Janés y yo, y llegó el maître. Entonces Janés le dijo: 'venimos a celebrar el descubrimiento de un gran escritor'; y el maître, que era muy señor, dijo: 'permítanme que me una yo también al brindis'. Trajo una botella de buen vino y la descorchó; trajo una copa para él y se brindó.
(Relat de vida: *Este es el pan que ha traído mi chiquilla*)

Aquestes noves a la vida de'n Candel li van aportar allò que havia somiat durant tant de temps, el reconeixement, la fama, els diners, i la possibilitat d'encetar un camí que li obria les seves portes de bat a bat.

En les tres *situacions* següents: "Donde la ciudad cambia su nombre", "Mamá, tu hijo John, está muriendo dulcemente" i "Els altres catalans", Candel narra la publicació i la recepció que van tenir les seves següents obres. Entre elles destaquen *Donde la ciudad cambia su nombre* i *Els altres catalans*, que li varen donar el que tant ansiava, la fama, i que són aquelles per les quals més se'l coneix actualment. Aquestes obres tenen com a tema central una fotografia particular d'un suburbi i d'uns immigrants.

L'obra literària de Francesc Candel és formada per tot un seguit de títols diferents que reflecteix, en part, en el seu relat de vida. Una obra que té molt d'autobiogràfica. Cada llibre és una experiència, són uns records, són una part important de la seva vida:

Donde la ciudad cambia su nombre és un llibre que va encetar la seva introducció en el mercat literari de la mateixa manera

que ho havia fet la primera de les seves obres publicades; una vegada acabat el va portar a un concurs literari.

Esta novela la mandé a un concurso literario, no me atrevía a dársela a mi editor Josep Janés. Este concurso literario era el Premio Ondas. El jurado la consideró la mejor novela pero no se atrevió a premiarla por lo escabroso del asunto, pensó que censura no la autorizaría.

És curiós que, com ha passat amb molts llibres de'n Candel, aquest també va sorprendre per la gosadia del seu contingut. Aquesta característica lligada a l'existència de la censura franquista va fer que la seva novel·la no pogués guanyar el premi. Però aquesta vegada el seu destí no patiria un altre entrebanc, Candel va poder publicar el seu llibre amb el recolçament d'aquell gran editor, el senyor Janés.

Entonces mandamos "Donde la ciudad cambia su nombre" a censura y la gran sorpresa fue que la autorizaron con muy pocas supresiones. El editor José Janés se quedó muy sorprendido, pero contento, y la publicó. (Relat de vida: *Donde la ciudad cambia su nombre*)

Dios la que se armó és fruit del retrat de l'escàndol social que es va produir amb la publicació de *Donde la ciudad cambia su nombre*. Escriure les vivències que han tingut altres persones ha portat més d'un maldecap a Francesc Candel.

Mi novela "Dios la que se armó" retrata por completo y con mucho detalle todo lo que pasó: fui procesado, en el juicio que tuve vino el criminal del que hablaba el libro, que ya había salido de la cárcel, etcétera. Hubieron, también, anécdotas divertidísimas que se cuentan en el libro. Esto motivó, de la noche a la mañana, eso tan aleatorio que es la fama. (Relat de vida: *Donde la ciudad cambia su nombre*)

La narració de Candel segueix amb el relat de les seves posteriors publicacions. Quan aquestes es produeixen, Candel ja ha entrat de ple en el món de la literatura. Els seus records es fonamenten en el relat dels mecanismes de publicació que van portar els seus llibres al mercat: *Han matado a un hombre, han roto un paisaje, Temperamentales y Los importantes*.

Després d'aquestes publicacions que van tenir un èxit relatiu al mercat, Candel va fer *Els altres catalans*, l'obra que, juntament amb *Donde la ciudad cambia su nombre*, el consagraria com a escriptor.

Donada la importància que va tenir aquesta obra per la seva carrera literària, a continuació exposaré, amb les seves pròpies paraules, el procés que va portar al seu naixement.

-L'article a *La Jirafa*:

Salió una revista de tipo literario que se llamaba "La Jirafa", Rafael Borrás la montó y la dirigió. Esta revista dedicó un número a Cataluña y a mí me pidieron que hiciese un artículo. Yo les dije que de Cataluña no tenía ni puñetera idea, pensaba '¿y yo que digo de Cataluña?'. Uno de los colaboradores de "La Jirafa" me dijo: 'tú tienes que hacer un artículo sobre la Cataluña que tú conoces' y escribí un artículo que se llamó "Los otros catalanes".
(Relat de vida: *Els altres catalans*)

-L'encàrrec d'*Els altres catalans*:

Alcanzó tanto éxito este artículo que me llamaron los de Edicions 62. "Nosaltres els valencians", de Joan Fuster fue el primer libro que editaron. Este libro tuvo su éxito. Llevaban, en la colección que se llama *Llibres a l'abast*, varios títulos publicados, y me llamaron para decirme: 'te queremos encargar un libro', recordando el título de "Nosaltres els valencians" del Fuster, ¿nos podrías escribir "Nosaltres els immigrants"?', yo jugué un poco al suspense y les dije: 'no, yo no quiero escribir ese libro, yo les escribiré un libro que se llamará "Els altres catalans"'.
"

-Un llibre pel qual es van interessar diferents personatges del món polític català:

Y entonces es curioso que me llamó un día Joan Reventós (el que hoy es President del Parlament de Catalunya, y que entonces, clandestinamente, había formado un grupo de socialistas) y me dijo: 'nos hemos enterado que estás escribiendo este libro, con estas características, y estamos seguros de que será un libro interesante. Nosotros tenemos doce mil pesetas y te las damos a dinero perdido, no nos las tienes que devolver, no tienes que escribir nada que te digamos, tú escribe lo que quieras'. Ellos me salvaron el libro, lo acabé con ese dinero.

A todo esto me visitó un día un señor que era Jordi Pujol, jovencito, delgadito. Vino para decirme que él tenía documentación sobre la inmigración en Cataluña, él había estudiado ya ese problema porque era un hombre que pensaba en el futuro y sabía que la inmigración en Cataluña tendría mucho peso. Dice: 'mi equipo ha hecho unos estudios y tenemos cierta documentación', no era mucha, pero es que no había nada más de este panorama, y me la dio.

-La publicació del llibre:

Entonces terminé el libro y se lo di a 62. Todo el mundo apostó porque censura se lo cargaría y censura lo autorizó, jamás quitó un fragmento sobre el nacionalismo y otro de Andalucía, pero el libro salió muy poco remendao.

Yo andaba un poco escamado porque libro que publicada tenía mis jaleos y pensé 'verás la de gente que se va a cabrear, los inmigrantes se cabrearán, los catalanes dirán que..', y no, nunca ha salido un libro más vendecido en la historia de la literatura. (Relat de vida: *Els altres catalans*)

Aquestes obres formen part de l'extensa llista de títols que Candel ha publicat fins a l'actualitat. Uns títols que ens permeten conèixer l'èxit que l'escriptor ha assolit a la seva vida professional.

Les línies de significat analitzades ens porten a retrobar el sentit global del text, en Candel escriptor, i ens desvetllen la coherència de tota la narració de la seva vida.

Una coherència formulada, des d'un bon principi, amb les referències directes i indirectes del text. Un conjunt de paràmetres que configuren el fil argumental que permet reconstruir el concepte de si mateix i, d'aquesta manera, el fonament del relat de vida.

El següent camp temàtic representa l'entrada de Francesc Candel al món de la política. *Els altres catalans* va ser l'obra que el va erigir públicament com a representant dels immigrants i que li va permetre introduir-se en aquest món.

La política

Dins d'aquest sisè camp temàtic he situat els fets següents: "Yo quiero volver a España, no me quiero exiliar" i "Un charnego en el senado".

En aquestes dues situacions Candel relata les seves experiències en la vida política en els següents períodes: primer, a "Yo quiero volver a España, no me quiero exiliar", als últims deu anys del franquisme i, després, a "Un charnego en el senado", des de l'inici de l'etapa democràtica, on va ser senador per l'*Entesa dels catalans*, fins que acabà la seva tasca com a regidor a l'ajuntament de l'Hospitalet de Llobregat.

Més concretament al nucli "Yo quiero volver a España, no me quiero exiliar como vosotros" Candel explica el viatge que va fer a París, encara durant el franquisme, cridat per un grup de comunistes exiliats que vivien a la capital francesa. El moviment d'oposició antifranquista es va originar als inicis de la postguerra. A l'exili, el moviment era format per la gent que es va veure obligada a deixar el país.

Aquest moviment d'oposició va tenir diferents etapes evolutives. Als anys quaranta, la fragmentació de la classe política catalana, gairebé tota exiliada, i la descoordinació entre l'oposició de l'exili i la espanyola van portar al seu fracàs.

Els anys cinquanta van ser uns anys de transició, on la vella oposició va desaparèixer i el PSUC es convertí en el partit amb més influència i força política. Una força, però, que no va durar gaire donat que aquest partit es va aïllar de la resta dels moviments opositors. Al final dels anys cinquanta, a més, es van enterbolir, novament, les relacions entre els grups d'oposició de l'exili i de l'interior

d'Espanya, la qual cosa provocà una separació i un allunyament importants.

Els inicis dels anys 60 van portar aires renovadors amb l'entrada de noves generacions als moviments de l'oposició. Un augment de la importància dels moviments marxistes va reflectir-se en el protagonisme que anava adquirint el PSUC, recolçat per una àmplia campanya propagandista.

Aquesta força renovada, però, no va arribar gaire lluny. Entre l'any 1965 i el 1969 es va produir un temps de crisis i de transformacions. La llarga durada del règim i la inestabilitat d'alguns dels grups polítics opositors van portar a l'escisió dels partits.

La trobada amb la gent de l'exili que va tenir Candel es va produir en aquest últim període evolutiu dels moviments opositors d'esquerra. Candel va ser convidat a anar a París, un dels nuclis vertebradors de l'exili. *Els altres catalans* va permetre, segons Candel, aquesta trobada.

En el año 65 y por haber escrito "Els altres catalans" me llaman del teatro de Gerard Philippe de París, para ir a dar una conferencia sobre la inmigración en Cataluña. Yo no tenía ni pasaporte, ni ganas de viajar. Soy un pardillo que no había salido de aquí y no quiero ir a ningún sitio. Pero mis amigos, Javier Fábregas y Joan Farrés, me animaron y me acompañaron.

El viaje a este país fue apoteósico; salías de la España franquista, soñando con esa Francia de las libertades, cuando acabas de pasar la frontera todo parece diferente, el aire parece más limpio, compras "La Humanité".

Llegamos a París lloviendo. Cuando aquella noche compramos "Le Monde" ponía: 'conferencia de Francisco Candel en el teatro de Gerard Philippe', parecía que quería decir: 'ha venido Paco', tenías esta sensación. Dormimos aquella noche en el barrio latino y a la mañana siguiente nos presentamos en Saint-Denis, donde estaba el teatro de Gerard Philippe.

Saint-Denise era lo que llamaban "banlieu", el cinturón rojo, todo el alrededor de París era comunista. En el teatro había un montón de gente esperándonos, la mayoría eran,

toda la gente del exilio. ¡Fue un viaje tan, tan precioso!. (Relat de vida: *Yo quiero volver a España, no me quiero exiliar como vosotros*)

Una trobada acollidora amb la gent de l'exili a París, on ell va ser tractat com una persona molt important, com un heroi que portava noves d'Espanya. Un país ben desconegut per una gent que podia expressar les seves idees amb llibertat, i que somiava amb un promte final de la dictadura franquista que els possibilitaria tornar a la seva terra.

Aquellos exiliados andaban locos. Todo el rato me decían: 'cuando por Navidad vayamos a España...', y yo respondía: 'ah, ¿vendréis a España?', 'hombre habrá muerto Franco', '¿que coño habrá muerto Franco!', si aún tardó diez años en morir.

El acto duró mucho rato y después hubo coloquio. Aquella gente estaba en Francia, podían, pensaban que podían decir lo que querían. El primero que se levantó era un nacionalista catalán, este hombre me preguntó: '¿usted no cree que el hijoputa de Franco..?', no sé que disparate me dijo, yo le dije: 'mire no le puedo contestar a esa pregunta, yo quiero volver a España, no me quiero exiliar como vosotros'. (Relat de vida: *Yo quiero volver a España, no me quiero exiliar como vosotros*)

La seva estada a França també li va proporcionar l'oportunitat de conèixer tota una colla de gent que, quan tornaren del seu exili, van tenir una gran influència a la vida política de Catalunya i a la recuperació de les institucions democràtiques del país.

Todo el exilio en peso quería hablar conmigo, los anarquistas, los comunistas y, entre otros, el Omnium Cultural. Comimos incluso con Tarradellas... Luego me contaron que a mí me llamaron, así un poco en plan de broma, el Gagarín, como fuí el primero que caí entre aquella gente y los puse en contacto con los otros'. (Relat de vida: *Yo quiero volver a España, no me quiero exiliar como vosotros*)

Després de la narració dels fets de París, de l'any 65, Candel relata la seva participació en la transició democràtica. Aquesta intervenció en el món polític es desenvolupa, concretament, en la segona *situació o fet* que configura aquest camp temàtic, l'anomenat "Un charnego en el senado", un títol que recorda el llibre que Candel va fer amb el mateix nom.

Després de quaranta-un anys de dictadura, que finalitzaria amb la mort física de Franco i la mort política del govern feixista, es va encetar un període de transició que va culminar amb la celebració de les primeres eleccions democràtiques, l'any 1977.

Durant aquest període es van definir les reivindicacions democràtiques fonamentals: assegurar l'exercici de les llibertats democràtiques (de reunió, expressió, associació, manifestació i vaga), el restabliment de les institucions i els principis de l'Estatut de 1932, i la coordinació política de tots els pobles de l'Estat Espanyol. Aquestes reivindicacions, que es van demanar en una sèrie de manifestacions que hi va haver a Catalunya durant l'any 1976, es van resumir amb la consigna ja coneguda de «Llibertat, Amnistia, Estatut d'autonomia». Aquesta consigna va ser l'estendard dels primers comicis.

Com a candidat a senador per l'*Entesa dels catalans*, Francesc Candel amb cinquanta-dos anys, va participar directament en aquestes primeres eleccions, on el govern de Catalunya recuperà la seva autonomia amb el restabliment de la Generalitat i el retorn, de l'exili, del President Josep Tarradellas i Joan.

La llista pel Senat de l'*Entesa dels catalans* era encapçalada per Josep Benet i va assolir la majoria absoluta dels vots. Aquesta coalició era formada, com diu Candel, per diversos partits i era d'un signe clarament nacionalista:

"Al final, en Catalunya, se decidió hacer una candidatura unitaria que se llamó *Entesa dels Catalans* formada por comunistas, socialistas, nacionalistas, la más amplia izquierda, y me incluyeron en ella, algo así, o sin el así, como para cubrir el amplio frente de la inmigración." (Candel, 1996:310)

En la tria dels mitings que es celebraren a la campanya pre-electoral, Candel hi participava expressant les seves preferències polítiques com així ho manifesta en el següent paràgraf:

"Nuestra candidatura *Entesa dels Catalans* había llamado la atención favorablemente en Europa por su representatividad popular y unitaria de las fuerzas de izquierda. Asistíamos a todos los mítines de esa izquierda, concretamente a los socialistas y comunistas que eran los más numerosos. Nos repartíamos la charlatanería, unos a un sitio, otros a otro, juntos o solos, o tú y tú y tú aquí, y éste y aquél allá. En el despacho de la *Entesa dels Catalans* había un enorme planing o plano marcando las rutas...Los mítines del PSUC acostumbraban a ser más cálidos respecto a militancia y con más abundancia de asistentes que los del PSC. Los **propsuqueros** como Benet y yo asistíamos más a los primeros, y los socialistas como Cirici y Sobrequés a los segundos...Entonces creía que nuestra demagogia, la de la gente de izquierdas, era santa y necesaria." (Candel, 1996:319)

Per a guanyar vots, Candel va figurar publicament com el representant dels immigrants. Aquesta identificació portava a seguir unes normes d'escenificació com, per exemple, l'elecció de la llengua amb què cada candidat parlava en els seus mitings:

"Se decidió que de los tres senadores por Barcelona fuéese yo quien hablase. Tenía que hacerlo en **castellano**. Aunque Gregorio también hablaría en castellano, sería poco castellano, pues el resto de los participantes lo harían en catalán. Había que pensar en la porción inmigrante, importante porción cuantitativa. Debo confesar que en aquella campaña, y por este motivo, cubrir el flanco inmigrante, se me

marcó que hablase siempre en castellano y no lo pude hacer de otra manera." (Candel, 1996:320)

I amb aquesta política de representació majoritària de totes les opcions d'esquerres i de tots els col·lectius simpatitzants, l'Entesa va obtenir uns bons resultats:

"La Entesa arrasó en las cuatro provincias. Aquí en Barcelona, con bastante diferencia de votos. Xirinacs también salió elegido. Maruja, Marujita y yo votamos en el colegio electoral montado en la calle Minería, en su escuela de la Sagrada Familia, sobre las nueve y media de la mañana...Yo voté PSUC; Marujita, PSUC; Maruja, Socialistes per Catalunya. Todos, para el senado, Entesa dels Catalans... Todo era euforia ante el triunfo socialista; también ante, en cierta manera, el comunista; y ante el arrollador de la Entesa. Mi profecía sobre la Catalunya roja se había cumplido plenamente." (Candel, 1996:316,318)

Amb el triomf electoral de l'Entesa dels Catalans, Candel és nomenat senador per un període de dos anys. Amb els anys, Candel s'ha distanciat d'aquesta experiència, i ha manifestat certs recels cap al món de la "política del càrrec", com ell mateix diu. Aquests recels han pogut fonamentar la seva independència política:

"Lo que entiendo es que también los políticos, pueden ser cantamañanas, tienen muchos defectos, pero también están muy atados de pies y manos, por el entorno, por miles de cosas que no pueden hacer. Yo sí que me di cuenta que no podía continuar siendo político del cargo porque mi vocación era escribir. Un político tiene que estar solamente por eso, y claro yo también me he desengañado porque -pero es que no me gusta la palabra exacta me he desengañado- tengo criterio y entonces no estoy dispuesto a seguir consignas de obediencia como en otros tiempos lo hacía, sino lo reprocho y...por consiguiente no lo cumpliré, si es necesario no les votaré.

La experiencia me ha dado a entender que el independiente se engaña a si mismo. El independiente que practica la política la practica con el partido; en el fondo el partido te tolerará tu independencia hasta

cierto punto. ¡Hombre!, mientras eres un independiente que no molestas y que tu nombre les da prestigio, te lo admitirán." (Candel, entrevista 14-7-97)

Quan va haver de deixar aquest càrrec de senador, que va ocupar durant dos anys, Candel va participar en la formació d'una altra coalició, sense els socialistes, que va fracasar. Així acabà la seva trajectòria política com a senador, però va encetar una altra com a Regidor de Cultura de l'Ajuntament de l'Hospitalet. D'aquesta darrera experiència també va publicar un llibre anomenat *Un Ayuntamiento llamado ellos*.

Yo pensaba que me retiraría ya de la política activa pero gente de Hospitalet me pidió que encabezase su lista, la de los comunistas, los del PSUC. Encabecé esa lista y se remontó mucho. Pero no llegué a ganar para ser alcalde, de lo cual me he alegrado siempre porque hubiera sido mucho jaleo.

Tuve la opción de elegir una concejalía y pedí la de cultura. Durante cuatro años fui concejal. Llevaba, además, el Museo de Historia de la Ciudad de Hospitalet. Esta aventura tuvo cosas emocionantes y grandes experiencias, pero también cosas amargas y decepciones. (Relat de vida: *Un charnego en el senado*)

Aquest camp temàtic l'he titulat *La política* perquè és on Candel representa algun col·lectiu: en el primer cas, quan viatja a l'exili, com a informador de la situació social dels immigrants a Catalunya i, en el segon cas, com a portantveu dels altres catalans en el nou panorama democràtic, ocupant, en aquest, un lloc destacat.

Aquest coneixement del context polític on participà Candel introdueix un tema molt lligat, a la seva persona i al període de la transició política espanyola, que és el *procés de formació de les idees elaborades sobre l'immigrant a Catalunya*.

Els canvis en la conceptualització de *l'immigrant* es produïren, d'una banda, en funció de les modificacions de la realitat social i política del país i, de l'altra, en funció de la literatura escrita que sorgia al voltant d'aquest tema.

El concepte d'immigrant a Catalunya

Per encetar el meu anàlisi en aquest apartat exposaré una mínima reconstrucció històrica del concepte d'*immigrant* a Catalunya. Al voltant d'aquest concepte hi va haver un debat definidor important que és necessari conèixer per poder situar el significat original de l'obra de Francesc Candel, *Els altres catalans*.

Per entendre la reconstrucció històrica del concepte d'immigrant, cal que aquesta vagi acompanyada del context socio-històric i polític català en què va evolucionar. Un dels documents en què m'he basat per fer-ho és el llibre de Josep Termes, *La immigració a Catalunya i altres estudis d'història dels nacionalisme català*, per l'originalitat de l'anàlisi que en fa.

La història de la importància del fenomen immigratori a Catalunya es pot definir en un abans i un després de les grans onades immigratòries del s.XX.

Abans de les immigracions dels anys 1920 i 1930, el fenomen de vinguda de gent a Catalunya, no era massa important, ni havia plantejat cap problema d'integració. 'Només' eren migracions internes; o de valencians i aragonesos que ja parlaven la llengua catalana, o bé, eren tan poc nombrosos que no constituïen cap problema. Com diu Termes:

"els tractadistes del final del segle XIX...consideren la baixa natalitat una decadència moral, i la immigració un mal i inevitable remei, sense donar-li connotacions ètniques o lingüístiques."
(Termes, J., 1984:138)

Amb la gran onada immigratòria que es produeix entre els anys 1925 i 1932 s'enceta la preocupació pel tema. Existia la por de què els immigrants absorvissin la població autòctona, però també la necessitat de què hi fossin perquè contribuïen al creixement econòmic. La resposta d'alguns sectors, davant aquesta situació, va ser el plantejament d'una política de ràpida integració amb què els forasters només adoptessin la llengua catalana, deixant de banda els altres elements simbòlics de la cultura catalana.

Acabada la guerra la qüestió de la immigració deixà de ser estudiada. Catalunya va ser derrotada per les tropes franquistes i el govern dictatorial posterior a la guerra va exercir una persecució contra tot allò que s'identifiqués com a català: la cultura i la llengua.

"Com que Catalunya havia estat d'esquerres -i a Catalunya, durant la República, havia triomfat el Front d'Esquerres- Franco qualificava els catalans de «rojos-separatistas», les dues obsessions d'un dictador de dretes, és a dir: de pensament molt conservador, adavoridor dels poderosos no volia ni sentir parlar dels comunistes, dels socialistes o dels sindicalistes i, alhora, com que creia que la defensa dels drets nacionals era un fre al seu poder absolut, odiava el dret dels catalans a saber-se i a sentir-se diferents". (Riera, I, 1991:7).

Tot i que aquesta qüestió deixà de ser estudiada les immigracions no s'aturaren, concretament a Barcelona, als anys 40, la població es veié en una situació força dura, les condicions de treball empitjoraren, treballaven més hores setmanals i algunes gratis, tornaren els salaris de 1936 (és correcte aquest retorn) però els preus havien pujat. No va millorar res, salaris baixos i preus alts, els anys 40 van ser *los años del hambre*, agreujats per la gran onada immigratòria dels primers anys de la postguerra.

Dels anys 50 als 70, les condicions de vida anaren millorant pels augments de salaris progressius, la recuperació industrial, la millora del proveïment dels aliments, etc. Aquesta situació de bondat econòmica provocà que entre aquests anys augmentés el fluxe d'immigrants, sobretot d'andalusos, cap a Barcelona i la seva perifèria. Aquesta immigració massiva va fer que sorgissin grans suburbis de barraques.

Les primeres passes en l'estudi de la immigració durant el període franquista les va donar Jordi Pujol l'any 1958, dinou anys després d'acabada la Guerra Civil, quan, des d'una òptica catalanista d'inspiració cristiana i coincidint amb aquesta nova gran onada immigratòria, escrivia nous plantejaments que tindrien, però, poc ressó. Uns anys més tard altres documents sobre el tema serien publicats, entre ells, els estudis empírics fets per J.Maluquer i J.Nadal i el llibre de'n Candel *Els altres catalans* (1964).

Donat que els plantejaments, d'aquella època, de Pujol i Candel anaven cap a una mateixa direcció novedosa, la integració dels immigrants, a continuació n'ampliaré la informació i l'anàlisi.

Pujol i Candel van crear els textos que exposo a continuació i que he esmentat amb anterioritat, l'any 1958, el primer, i l'any 1964, el segon. Aquests textos es produeixen en ple franquisme, després de molts anys de repressió que va eliminar oficialment la cultura i la llengua catalanes de l'escenari públic, i on la població immigrada era cada vegada més nombrosa.

Jordi Pujol pertanyia, als inicis dels anys 60, a un nou moviment nacionalista de base burgesa amb ideals vinculats al catolicisme. Les bases ideològiques generals d'aquesta Democràcia Cristiana tenen com a nucli la "defensa del conjunt d'elements que proporcionen als homes, a les persones concretes, una íntima estructura, una definida manera de ser" (Vilar, P., 1989, VII:300). Amb aquest precedent Jordi Pujol

escrivia, l'any 1958 als textos recopilats a *La immigració, problema i esperança de Catalunya* (1976)¹², i a *Per una doctrina d'Integració* (1957)¹⁴, el següent:

"Som contraris al fet que, com a conseqüència de la immigració, quedi trencada la unitat de Catalunya, o que Catalunya desaparegui com a poble.

Que Catalunya tingui una plenitud de poble ho necessiten els immigrants -és a dir, els catalans per immigració- tant com els catalans de naixement.

Què és un català? Català és tot home que viu i treballa a Catalunya, i que amb el seu treball, amb el seu esforç ajuda a fer Catalunya. Hem d'afegir-hi només: que de Catalunya en fa casa seva, és a dir, que d'una manera o altra s'hi incorpora, s'hi reconeix, s'hi entrega, no li és hostil. Excepte el que va amb prejudicis anticatalans, l'immigrat, en principi, és un català.."

El col·lectiu dels immigrants s'havien d'incorporar a aquesta lluita en benefici de Catalunya, també havien de fer país. Un objectiu que tenia un gran aliat a la llengua.

"La llengua és un factor decisiu de la integració dels immigrants a Catalunya. És el més definitiu. Un home que parla català i que parla català als seus fills, és ja un català de soca arrel.

La llengua té una importància primordial. Si la llengua se salva, se salvarà tot. Ara bé, hi ha valors que poden ésser defensats sense que hagin d'ésser vinculats precisament per a la llengua (...)."

Aquests valors de què parla Pujol es fonamenten en la seva idea de «fer país», fer país contra el règim franquista que desnacionalitzava i eliminava l'esperit col·lectiu de

---

¹² Textos recollits del llibre de Josep Termes *La immigració a Catalunya i altres estudis d'història del nacionalisme català* (1984:155-156)

Catalunya. Per dur a terme aquest ideal s'havia de construir una infraestructura cultural i econòmica que contribuís a socialitzar, a difondre el catalanisme.

"Hi ha molts aspectes de la nostra mentalitat que ja se'ls poden oferir (als immigrants). I de mica en mica es fan sensibles també al sentiment català i es fan permeables a certes inclinacions, a certs prejudicis, a certs criteris, a les sardanes, a la nostra manera de celebrar Nadal, al Barça, a Montserrat, als Cors d'en Clavé, a l'excursionisme, a la nostra idea de treball"

D'altra banda, el concepte d'immigrant de'n Candel l'incorporo a continuació per poder fer-ne una valoració acurada en la seva comparació posterior amb el pensament de Jordi Pujol, aquesta ha estat recollida del llibre *Los otros catalanes* (Candel.F, 1967)¹³.

El concepte que Candel construeix de l'immigrant és complex i està format per diferents aspectes que l'enriqueixen i el matitzen. Això permet fer-ne un apropament més precís de la seva opinió sobre el tema. El lector ha de situar aquesta construcció del concepte en l'època en què es va produir i es va fer públic per primera vegada a *Els altres catalans*, la primera edició, editada en català l'any 1964.

Primer, m'agradaria destacar l'aspecte que crec més important del seu plantejament: la transformació d'una posició on ell es manifesta com a "no catalán" a una altra on s'hi identifica amb tots els immigrants que defineix com a "otros catalanes". Aquest canvi s'inicia amb un sentit de culpa per no haver après el català, segurament com a resposta a aquells que deien que per ser català se n'havia de parlar, per continuar amb una justificació basada en l'argument de 'ser de la terra on s'està', i finalitzar amb una ampliació d'aquest

---

¹³ L'origen del llibre va ser un article que Candel va publicar a *La Jirafa* l'any 1959.

últim amb 'jo no tinc pàtria, estic a Catalunya, sóc "otro catalán"'.

"Yo, quien estas líneas escribe y luego las firmará, **no soy catalán, ni siquiera catalán de los otros**. Me malogré. Por dos años no nací aquí. Tampoco he aprendido a hablar el catalán, ¡Oh vergüenza!, no ha habido manera. Lo intenté. Ahora es ya tarde para intentarlo por tercera o última vez. Siempre que me lanzaba a la aventura, mis amigos catalanes me repetían el disco acostumbrado. Di: *Setze jutges menges fetge*, etc. No había manera de tirar adelante. Se reían. Cogía complejo de pronunciación. A infinidad de catalanes hijos de murcianos que no han llegado a hablar el catalán les ha ocurrido algo similar. **timidez, no negligencia.**" (Candel, 1967:19)

"Como a la mayoría de inmigrantes, de descendientes de inmigrantes. Ni en favor ni en contra. **Están aquí, pues son catalanes, son Cataluña.** Hubieran ido a otro lugar, serían otra cosa, serían "ese lugar". Es lógico. Es algo que ellos no analizan... Estos nuevos hijos de Cataluña "están" aquí, nada más. Hoy por hoy, "estar" es una de las posturas más comprometidas, también de las más cómodas. Más que el "ser"." (ibid:65)

Hemos vivido en Cataluña, a veces bastante al margen, por nuestra idiosincrasia, por nuestra especial estructura, pero en los momentos de toma de conciencia, al tener que recapacitar de dónde éramos, nos parecíamos un tanto a Juan sin tierra, bastante apátridas. **No habíamos nacido en Cataluña, pero tampoco sabíamos nada de las tierras de nuestros padres.** Continuamos no sabiéndolo, pues no hemos vuelto por allí o hemos vuelto muy poco. Y no hemos vuelto no por desprecio ni por renegar de ellas, sino porque la necesidad nos ató a Cataluña. Eso es todo. Por ello, al reflexionar un día **qué éramos nosotros**, forzosamente nos tuvo que salir el catalán. Si no unos catalanes como los originarios, como los de la ciudad, como los tradicionales, como... si "**otros" catalanes**". (ibid:66)

En segon lloc, un aspecte on Candel expressa un missatge fonamental 'els immigrants no són una amenaça'. Així l'escriptor responia a algunes posicions que rebutjaven la

immigració per una sèrie de pors: la por a perdre la feina o no tenir-ne perquè li donen als immigrants i la por a ser conquerits i ocupats per una gent estranya.

Per fer front a aquests arguments Candel defineix la situació dels immigrants d'una manera no amenaçant, amb la negació de les pors: no treuen la feina perquè ocupen llocs no poderosos i venen per necessitat. Per això demana, com a aspecte positiu a potenciar en la relació català ("d'origen") i "otro catalán" ("de destí"), un respecte a la contribució que fan a Catalunya. Amb la seva feina i la seva presència, l'engrandeixen.

"En este inmenso afluir de gente de toda España a Barcelona, y por ende a Cataluña, a buscar su modus vivendi, son esta gente humilde, los otros catalanes, quienes merecen más respeto. **Nada le quitan a Cataluña.** la riegan con su sudor. Esto es engrandecerla. La tierra es para labrarla, para construir, para edificar en ella. Ellos lo hacen. Los trabajos más rudos, para ellos son. No vienen a buscar ninguna ganga. No ocupan cargos, ni representacionse, ni gerencias. **Son peones, no álfiles.**" (ibid:20)

"Aquellos inmigrantes murcianos **no habían llegado a Cataluña en plan de colonizadores.** Tampoco, o muy tenuemente, en el de invasores o conquistadores. Si acaso, un poco como exploradores o pioneros. Habían venido a trabajar y comer, sencillamente, ya que en sus tierras se morían de hambre y aquí hacían falta brazos." (ibid:30)

En tercer lloc, mitjançant la descripció d'alguns elements del context on vivien els immigrants, Candel interpreta algunes de les seves accions i actituds, i critica irònicament les posicions que les valoraven com a senyals d'una voluntat d'automarginació i separació de la resta de Catalunya.

"El grito de "Cataluña termina aquí, aquí empieza Murcia" era un grito, aparte de categórico, en cierto modo, y para algunos, convincente. **Aquellos inmigrantes tenían la alegría de los recién nacidos.** Habían llegado, se habían asentado y, todo lo que veían a su alrededor, era paisanaje. ¿Dónde estaba Cataluña? Hoy sucede igual en las zonas suburbanas, donde transportado de pronto con los ojos cerrados y sin antecedentes, te sería difícil, al abrirlos, decir en qué parte de España te encuentras." (ibid:29)

"Muchas veces he pensado en el raro fenómeno de aquellos niños que despertábamos a la vida en una tierra que no era nuestra tierra. Si el elemento foráneo era mayor que el originario, pero en una desproporción alarmante, si no manteníamos ningún contacto con los niños de la payesía, a duras penas con los huertos y campos de sus padres, si únicamente poníamos los pies en los barrios arcaicos de Port y Can Tunis en son de guerra, **si nuestro barrio era como una pequeña aislada isla en medio de Cataluña ¿Por qué los chavales, cuando queríamos reunirnos para jugar, recorriamos nuestras calles canturreando, muy mal pronunciado y tal como está escrito: "Qui vulgui chugà cachequi la mà".** Nadie sabíamos lo que aquellas misteriosas y mágicas palabras significaban, pero todos levantábamos la mano, pues si no, no jugábamos." (ibid:58)

En quart lloc, es troba un element analític, aglutinador dels ja presentats, amb què Candel planteja una disjuntiva. D'una banda, el "pueblo" que el constitueix els homes que s'adaptin a una terra que no és la seva, encara que ho passin malament, perquè provenen d'una situació on estaven pitjor. De l'altra, la terra, on volen adaptar-se els homes i que aquesta els sigui favorable, encara que moltes vegades és una relació desagradable perquè la terra no s'adapta a l'home. Amb aquest dilema Candel denuncia i reivindica.

-L'home:

"Hay quien dice que **xarnego es todo aquel que vive en Cataluña sin ser catalán.** Otros que es el hijo de inmigrante nacido aquí. Lo que viene

a significar que en el fondo lo es todo el mundo, que no hay escapatoria. Es el llamar "murciano" de antes... Lo irremediable según para quienes.

Aquí subsisten y allí morían. Aquí trabajan y allí no podían hacerlo. Aquí tenemos un porvenir, aseguran. algunos dejaron cuevas que, por lo que cuentan, eran verdaderas casitas labradas en la roca. Qué no darían ellos por tener su cueva aquí. Pero entre pasar hambre y andar cobijados a ir hartos viviendo medio a la intemperie, la elección no admite dudas." (ibid:187)

-La terra:

"En estas zonas donde reside el aplastante número de los otros catalanes, la mayoría de veces en unas condiciones de vida tan deficientes, como veremos, que francamente **es para maravillarse de que esta gente no odie el país que dejaron, ya que vivían peor que aquí, y desprecien además a éste, porque lo que han encontrado en él es una mejoría** que sólo podemos llamarla, por llamarla algo, **relativa**, pero jamás, y de ningún modo, completa, justa y equitativa." (ibid:69)

"Este hombre acosado sólo desea una cosa; **que la tierra adonde va le sea favorable**, y su deseo es el que sus hijos cojan y admitan todo lo que en ella haya, incluso eso que él, por sus características y su encallecimiento, ya no podrá coger: el idioma, las costumbres, la cultura, la tradición... Lo que en realidad ocurre es que **tampoco, luego de mucho hablar, se le da nada de todo eso que inconsciente viene a admitir** y que de momento es capaz de admitir, excepto alguna coz en ciertas ocasiones." (ibid:289)

-Els homes i la terra:

"Puestos a reflexionar, diremos, como ya dijimos, que si los pueblos los constituyen los hombres, aquellos flamencos -flamencos y flamantes- vecinos de la Torrassa, tenía razón. Si los que poblaban la barriada eran murcianos, allí estaba Murcia, o, por lo menos, una buena representación de ella. Pero si los pueblos los constituye la tierra, no la tenían, ya que aquel terreno que pisaban era Cataluña,

les doliera o no. Segurament, en un principi les dolió. Aunque luego se acostumbraron. Y admitieron la idea, que es mejor." (ibid:29)

"Uno, a fuerza de pensar, ha llegado a la conclusión de que tal vez sean necesarios **ambos elementos, el hombre y la tierra, para constituir los pueblos**. De todos modos, sigue uno pensando, **el hombre se aclimata, así lo dijimos, mientras que la tierra sigue imperturbable**. Y el hombre acaba por amar el suelo en que vive, sobre todo, fijémonos bien porque esto es muy importante, si este suelo no le es hostil, siendo esta generosidad la que al final le vence y le gana." (ibid:29)

Tots aquests elements pertanyen a l'elaboració del concepte "otro catalán". Fins que en Candel en va parlar només existien els conceptes de *català* i de *no català*.

Aquest nou concepte planteja una relació conciliadora de qui és *català* amb qui és *un altre català*, afavoridora de la integració, respectuosa amb l'altre, potenciadora d'un coneixement profund de l'altre per destruir les pors.

Els *altres catalans*, els immigrants, aprenen la llengua, fins on poden, s'esforcen per viure en unes condicions infrahumanes, treballen per menjar...els *catalans*, alguns, no tots, segons en Candel, els reben i els aguanten, els critiquen i els acusen. Candel reivindica un canvi de mentalitats com, per exemple, la de Cruells que escriu, l'any 1965, a *Els no catalans i nosaltres*¹⁴:

"Cal admetre de grat o per força aquesta massa excessiva de forasters. Els tenim i no els podem evitar, tampoc no els podem treure; a més a més, és una mà d'obra que necessitem; per tant, els hem de pair, encara que de vegades ens resultin indigestos. Ni tan sols podem evitar que augmentin. I no crec que sigui de seny mantenir respecte a ells una posició tancada, no crec que sigui pràctic insultar-los,

---

¹⁴ Text recollit del llibre de Josep Termes La immigració a Catalunya i altres estudis d'història del nacionalisme català (1984:161)

menystenir-los, rebutjar-los, tancar-los les portes. Fer una discriminació per part nostra no seria ni humà ni seria pràctic des d'un punt de vista estrictament català. De més a més, sols podríem fer, en última instància, una discriminació social o econòmica; una altra discriminació seria impossible; ells tenen en això la paella pel mànec, no pas nosaltres. Per humanitat i per catalanitat, per egoisme del poble, hem de mirar que puguin arrelar aquí. I hem de mirar que acceptin aquesta petita cosa, aquesta flameta de l'esperit que ens diferencia i que Candel no creu que tingui importància (la llengua)."

L'important paper que va tenir *Els altres catalans* és reconegut, encara avui, en algunes publicacions com, per exemple, a *La cultura catalana: el sagrat i el profà*, publicat l'any 1996:

"La publicació d'*Els altres catalans* desvetllà una emoció particular entre el públic lector català, ja que suposà la iniciació d'un lent procés pel qual els immigrants s'humanitzen i es dignifiquen dins la mentalitat dels catalans. Cessen així els acudits, desapareix progressivament l'apel·latiu xarnego del vocabulari dels catalans, en particular dels qui tenen més consciència política". (Giner, S. et al., 1996:110)

Darrera el concepte de *català*, com el que utilitza Jordi Pujol als escrits de l'època, hi ha també una voluntat integradora, encara que amb matitzacions o elements diferenciadors del plantejament de'n Candel.

Si es situa el plantejament de Jordi Pujol en el context històric-social de la seva formació es pot entendre la voluntat de, com a català i amb la vivència d'una època de repressió cultural i social franquista, defensa d'allò que definia la societat catalana abans de la Guerra Civil: la cultura i la llengua. Una cultura i una llengua que va ser fagocitada pel règim franquista en un procés de "genocidi cultural" com l'anomena Benet, l'any 1995, definint-lo de la següent manera:

"Durant els anys quaranta, cinquanta i els primers seixanta, un foraster podia visitar Barcelona sense que arribés a adonar-se que es trobava en un país que posseïa una llengua pròpia, la catalana, la qual fins feia poc -a principis de 1939- hi era idioma oficial. Car el règim franquista havia aconseguit, amb el seu intent de genocidi cultural...de fer-la desaparèixer totalment de la vida pública de Barcelona i de tot Catalunya. La llengua catalana no apareixia ni en els rètols i anuncis, ni als llibres i periòdics, ni a la ràdio, ni a l'ensenyament...Semblava que Franco havia aconseguit un dels seus objectius fonamentals: acabar per sempre amb la llengua i la cultura pròpies de Catalunya, convertint la nació catalana en una regió de l'Espanya castellana, l'única Espanya que admetia."(Benet,J.,1995:503)

En aquest context repressiu es produeixen massives immigracions d'una població sense estudis, amb la seva pròpia cultura i llengua, que ve amb la intenció de guanyar-se la vida.

Quina, doncs, havia de ser la posició dels catalans davant aquesta situació?. La proposta més assenyada va ser la que presentà Jordi Pujol, la lluita per allò que sempre havien defensat els catalans, tenint en compte la presència de la gran massa d'immigrants. Ell també va apostar per una integració no traumàtica que, en la línia de Candel es realitzés sense conflictes, però on la integració es subordinés al procés de recuperació de la llengua i la cultura catalanes.

Candel reivindica i planteja un procés d'integració on no només participi i s'esforci una de les dues cultures en relació, sinó que ambdues s'integrin mutuament, que ambdues es sentin igualment responsables en el procés de conviure i respectar-se.

La població autòctona i la immigrant van fer pinya, van assumir la seva responsabilitat, amb el crit: ¡Llibertat, Amnistia i Estatut d'autonomia!¹⁵. A les eleccions de l'any

1977, tothom lluità per la recuperació dels drets democràtics i per la defensa de la llengua i la cultura catalanes. Així ens ho relata Manuela de Madre en el següent fragment de *El somni català, 16 històries d'arrelament*:

"L'alcaldeessa recalca el paper que la població immigrada va jugar en la recuperació de l'autonomia, assenyalant que «milers i milers d'andalusos i extremeños» van participar en la històrica manifestació del milió de persones de l'Onze de Setembre de 1977. Segons explica, per a homes i dones grans com els seus pares...reivindicar l'autonomia per a Catalunya era una forma de combatre la dictadura i de defensar les llibertats".
(Pernau, G., 1995:156)

El plantejament que Candel va fer tenia un únic objectiu igualar els drets dels catalans i dels altres catalans. Un dels fets que, anys més tard, Candel ha valorat com a facilitador d'aquesta igualtat ha estat, precisament, aquells primers comicis democràtics:

"La gente de la inmigración, que de murcianos habían pasado a ser charnegos y después otros catalanes, a partir del 15 de junio serían todos, seríamos todos ya solamente e igualmente catalanes." (Candel, 1996:321)

Actualment Candel, per les xerrades en les que he sentit les seves idees, expressa entusiasme davant la idea del mestissatge cultural, una idea que ja va expressar a *Los otros catalanes* quan definia el concepte de charnego:

Nosotros hemos buscado esta palabra en los diccionarios... En el catalán encontramos "xarnec-ga: Mestis de català i francesa". Deducimos que en realidad "xarnego" quiere decir mestizo. Luego se ha ido ampliando el concepto. Si nos quedamos escuetamente en lo del

---

¹⁵ Llibertat d'expressió, reunió, d'associació i participació, Amnistia com a escarcelació dels presos polítics, i Estatut d'Autonomia com el reconeixement de les peculiaritats i del dret a l'autogovern de Catalunya.

mestizaje habremos descubierto que no hay que hacer muchas alharacas en torno a lo de "xarnego" pues todos los catalanes, a poco o mucho que remonten su árbol genealógico, lo son. (Candel, 1967:157)

Els elements de mestissatge que són presents en algunes de les nostres expressions culturals, segurament li recordaran l'ambient de germanor d'aquella època, tal com ell mateix descriu al seu llibre Un charnego en el senado (1979:129):

"Me parecía yo que sé. Allí estaba toda Cataluña en peso. No se podían hacer distinciones, creo que estaba representado todo lo representable: sexos, edades, partidos, sindicatos, grupos, gremios, profesiones, toda clase de morfologías y fisiologías, charnegos, catalanes de soca y arrel, gente de otros pueblos oprimidos, todo lo que es posible bajo la configuración y sociología humana, y lo que pedía la calle en grito...: Suárez, som una nació!, ¡Suárez, escolta Catalunya està que explota!, ¡Ministre de regions, tocat els collons! y, sobretodo, ¡Volem l'Estatut!, ¡Volem l'Estatut, ara!"

L'elaboració concreta que defineix aquest camp temàtic pot portar a la idea errònia de què Candel és només el representant dels immigrants. El camp temàtic que ara finalitza es complementa perfectament amb els altres però, sobretot, amb l'anterior a aquest, l'anomenat *Ha nascut un escriptor*. El lligam existent entre ambdós els dota de coherència i d'un sentit global que permet matitzar la simplicitat de l'atribució amb què molta gent respon a la pregunta: Qui és en Francesc Candel?...

Geni i figura

Un dels elements que destaquen del relat de vida de Candel és que els seus continguts presenten fonamentalment la imatge d'un home amb una vida pública: el seu passat és formulat amb moltes dades que també estan presents en les seves obres; hi ha pocs moments de valoració explícita; i la seva vida privada i familiar està poc present. En línees generals sorgeix una imatge on les seves experiències vitals s'enfilen per configurar el sentit global del text definit en el títol d'aquest document; *Francesc Candel: l'escriptor*. Per tot això la seva imatge exterior és molt important i la seva expressió, a partir del relat de vida, és un reflex d'aquesta.

Aquest procés de transformació i creació de l'home públic segurament no és un procés elaborat amb intenció. Candel és conscient del seu paper com a representant de molts temes que avui tornen a ser actuals: la immigració, la pobresa, la marginació, etc, però ell sempre fa referència a que aquest paper d'expert li és atribuït des de l'exterior i en ell es troba una mica extrany. Així ho va explicar en una de les seves conferències:

"Pensar que hi ha gent que ve a escoltar-me a mi em deixa una mica extrany...Arrel d'haver parlat de la pobresa ara m'han fet un expert d'aquestes qüestions" (Conferència sobre "La Nova Pobresa" celebrada el 29-3-96 a Barberà del Vallés)

Per això, potser sigui massa reduccionista limitar a aquest element la importància del relat de vida. Aquest també representa la vida d'un home consagrat a la seva obra, representant d'un temps i una generació que va patir la transició espanyola en un context barceloní molt conflictiu. Testimoni que és important, també, pel coneixement que ens ofereix, amb la seva obra, del món de l'immigrant, del pobre,

de la Barcelona desconeguda, de la història de la qual pocs documents en parlen.

D'aquesta manera presentar *Francesc Candel: l'escriptor* té l'objectiu de profunditzar en el seu coneixement personal, en el coneixement d'aquell qui s'amaga darrera una imatge pública.

Francesc Candel: l'escriptor

Donde la ciudad cambia su nombre i *Els altres catalans* són dos llibres que podrien definir a Candel com a escriptor realista social. Candel podria ésser situat dins el grup dels anomenats escriptors de *la generación del Medio Siglo* (anys 50), novel·listes joves que van patir la guerra com a infants i adolescents. Però, com ell mateix diu, aquesta classificació no el preocupa; ell escriu i ha escrit sempre com ha volgut sense tenir en compte les modes.

La major part de l'obra literària de Candel respon al compromís adquirit amb la realitat del seu entorn, amb els problemes humans i socials dels barris on viu i que ell mateix ha patit. Candel descriu als seus llibres com fa, per exemple en la coneguda *Els altres catalans*, la vida quotidiana dels immigrants, de la gent que convivia estretament amb ell i la seva família, d'ell mateix com a immigrant. Candel dona el seu testimoni personal, en fa un reportatge, recull *in situ* allò que la gent li diu, allò que la gent fa, allò que la gent pensa, allò que la gent és per ell...; jo me l'imagino caminant per la ciutat de Barcelona amb el seu bloc de notes.

El procés vital pel qual Candel es convertí en escriptor ha estat descrit al camp temàtic Ha nascut un escriptor. Darrera d'aquest procés hi ha una gran voluntat d'escriure mantinguda fins i tot en els moments més difícils de la seva

vida. Així és com l'exposa en tres fragments del relat de vida que pertanyen al mateix camp temàtic:

Després de publicar *Donde la ciudad cambia su nombre*:

"Al día siguiente de haber publicado "Donde la ciudad cambia su nombre", le dije a este señor, al constructor, que ya no le vendría a trabajar más porque yo iba a ser escritor, ¡lo había decidido!".

Després de publicar *Temperamentales*:

"Bueno publiqué este libro, no tuvo excesivo éxito, pero seguí escribiendo, ya me había metido de hocico en la literatura y pensaba 'este es mi camino'".

Morí el seu pare i Candel deixà la porteria de l'església:

"Y bueno, entonces ya me sentí feliz por completo porque tenía, aunque el piso era pequeño, un cuarto cómodo para mí... Ya no tenía que dedicarme a vivir para las puertas de la iglesia. De todo esto me había librado y me dediqué ya enteramente a la literatura"

Amb quina idea es va encetar aquesta carrera literària?, per quin motiu?, amb quin objectiu?. La resposta a aquestes preguntes es troben, molts anys després dels inicis literaris de'n Candel, en alguns escrits seus.

Els antecedents que van portar a la literatura a Francesc Candel són variats. Tot i això hi ha alguns punts en comú que defineixen un grup de motius homogenis en el seu darrer significat. En síntesi podria dir que Candel escriu per vocació, per defensar uns ideals i per tenir uns ingressos, jo diria que en aquest ordre d'importància.

Per vocació, una vocació que parteix de la necessitat d'explicar uns fets, unes idees, un món, el que l'envolta. Ell, en els inicis, volia escriure però no sabia com, no sabia què. Candel va triar entre escriure literatura de ficció, on la font d'inspiració de l'escriptor es basa en la capacitat d'invenió d'un món irreal; o bé literatura basada en la

realitat, on la font d'inspiració és el món que envolta l'escriptor. Aquest últim és el cas de'n Francesc. El producte literari que es crea reflecteix un món amb unes característiques semblants a les de la realitat que presenta.

Candel realitza aquest procés creatiu presentant uns fets, alguns reals, d'altres inventats; presentant uns personatges, moltes vegades, reals emmascarats darrera d'un nom inventat; participant, fins i tot, ell mateix, tot i que li agrada dir que:

"Siempre he dicho que tú, sin tu nombre, no eres tú aun cuando los hechos que se reproduzcan sean los tuyos. No siempre es del todo así, pero vamos..." (Candel, 1979:27).

Un escriptor que ha dispersat narracions emmascarades de la seva vida personal a la major part dels seus llibres. Aquest aspecte és recordat en el relat de vida quan Candel menciona i parla de les seves obres i quan anomena els puntals vitals de la seva vida artística. Aquest sentiment l'he volgut recollir i representar-lo amb la titulació d'alguns dels camps temàtics del relat de vida: "Historia de una parroquia", "Ser obrero no es ninguna ganga", "Hay una juventud que aguarda", "Donde la ciudad cambia su nombre", "Els altres catalans" i "Un charnego en el senado".

Per defensar un ideals, Candel va escriure de la realitat que coneixia. No es pot dir si aquesta el va portar a ser un escriptor reivindicatiu o si ell va prendre aquesta decisió abans d'escriure, segurament ambdós factors van influir perquè ell es deixés portar per aquest objectiu. Una realitat on ell hi veia, col·lectius necessitats, humiliats, oprimits, explotats, exclosos: com els joves (*Hay una juventud que aguarda*), com els immigrants (*Els altres catalans*), com els obrers (*Ser obrero no es ninguna ganga*), com els marginats (*Crónicas de marginados*), etc.

Un ideals que sorgeixen de situacions on les desigualtats socials són el pa de cada dia. Candel defensa la igualtat de drets i deures que són el fonament de la democràcia. Ell es converteix en la "voz, portavoz, representante, lider, mito" (Candel, 1996:310) d'aquells que no tenen veu, de *los que nunca opinan*¹⁶:

"Siempre has intentado dar voz a alguien que lo tienen ahogado, que no tiene acceso a los medios de comunicación, gente que nadie decía nada de ellos, que no tenían derecho a expresarse, siempre has querido un poco decir 'o todos somos iguales o no hay derecho a esto'" (Candel, entrevista 14-7-97).

Aquest donar veu, però, no és gens ingenu, recull la intenció de Candel d'escriure i continuar escrivint denúncies d'uns perquè s'assabentin uns altres: dels immigrants pels catalans, dels obrers pels burgesos, dels pobres pels rics, dels que mai opinen pels que sempre ho fan. Denúncies com aquesta:

"Yo, ahora, ya no sabría definir de otro modo que como «marginados» a todos los -por una causa u otra- separados y menospreciados de la sociedad que nos rodea, a todos los estorbos, los peligros, los contagios, los Satanes, los malditos, los que nunca -nunca en seco, nunca siempre, nunca mismo, nunca, nunca- se podrán regenerar -aun cuando no tengan por qué ni de qué regenerarse- ante, frente los ojos de este mundo negro y hostil que los humilla, atenaza y hace morder el polvo" (Candel, 1976:22).

La seva literatura no és feta tota ella amb fins reivindicatius, a vegades és dirigida al mateix grup del qual parla. Candel escriu missatges de concienciació social, de crítica a aquells a qui sempre defen per provocar, potser, la

---

¹⁶ *Los que nunca opinan* és una obra de Candel que presenta les veus dels obrers i que ell va fer per fer prendre consciència de classe als seus protagonistes. Aquest títol l'he recollit perquè m'ha semblat adient per englobar sota aquest nom tots aquells a qui Candel dona i ha donat veu.

seva regeneració. Alguns exemples els trobem en els següents fragments:

"A los habitantes del suburbio no se les tiene para nada en cuenta. Nunca se ha contado con ellos para nada...Siempre recalcan que no quieren preocupaciones...Lo serio, como la política, los problemas colectivos del barrio, las situaciones injustas en el trabajo, para ellos no cuentan. Desgraciadamente". (Candel, 1978:243)

"En *El ser obrero no es ninguna ganga* este no es el objetivo, es un libro del obrero con la pretensión de que el obrero se culturalice leyendo su caso, tome conciencia de clase y el burgués como enemigo a batir" (Candel, entrevista 14-7-97)

"Esta mañana se ha llevado a cabo el Desfile de la Victoria. Deduces que ha resultado apoteósico. No hay conciencia. (Que no la tenía el pueblo, quería yo decir, ese pueblo por el que creías que luchabas, pues nunca acababan de secundar las consignas de resistencia, aunque fuesen pasivas)...No sé si tenemos derecho a abrirles los ojos a la gente tornándolos infelices." (Candel, 1996:239)

Aquests són alguns dels elements presents a l'obra de Candel, que ha estat reconeguda i ha tingut, en alguns moments, un gran protagonisme social, que ha provocat alguns canvis, i que, en certa mesura, ha assolit els seus objectius. El més conegut, l'aconseguit amb *Els altres catalans*, amb què dignificà la imatge de l'immigrant i va desterrar la paraula *xarnego*.

Una obra, però, que també ha creat clixés fixos, estereotips que Candel critica per no respondre a la realitat:

"los escritores, y sin quererlo, a fuerza de tratar unos temas concretos, hemos creado en la mente del lector unos clichés fijos y estereotipados. Por ejemplo creemos que la pobreza es patrimonio de las clases inmigrantes y que todos los catalanes andan más o menos bien acomodados. Con toda la aproximación que esta creencia entraña no es absolutamente así" (Candel, 1979:117).

una realitat que, com ell, és variable, humana, inestable, ambivalent, contradictòria, relativa, com la vida.

Aquesta tasca literària, però, no li ha estat fàcil, també li ha portat maldecaps, tot i que aquests no el fan fer-se enrera. Per ell escriure és l'ofici més dur i, a la vegada, irresistible, que existeix. Ell prefereix donar el tribut de la tranquil·litat abans de deixar aquesta vocació:

"Hasta que no me metí a escribir fui hombre tranquilo, nada acorralado. Desde que lo hice he tenido tratos con la justicia, me he sentado en el banquillo de los acusados, he sido perseguido, agredido, multado, insultado, amenazado de muerte, recibido anónimos, yo qué sé. Cada libro que uno publica es algo así como una nueva aventura. ¿Qué me traerá éste?... He padecido inestabilidad económica, me ha visitado la Policía, he sido detenido, se me ha retirado el pasaporte...¿En qué clase de malhechor me he convertido yo? Los tiempos me han curtido y atemperado, pero aún no puedo desprenderme de lo que decía antes, del sobresalto." (Candel, 1979:87)

Candel ha estat obrer, escriptor, polític, però allò que més li ha agradat i allò que li ha fet triar ha estat la seva necessitat de crear literatura. Per aquesta ha patit, ha viscut i ha lluitat. Ho ha fet, també, per la necessitat de guanyar-se la vida, però aquesta altra necessitat no li ha fet claudicar dels seus ideals, de les seves creences.

La seva literatura, com qualsevol altra, ha adquirit el seu propi protagonisme i ha produït conseqüències en la persona pública de Francesc Candel. Molts l'han titllat de monotemàtic, d'escriure sempre sobre el mateix tema; altres l'han acusat d'erigir-se a ell mateix com el representant dels *immigrants*. Totes aquestes acusacions són produïdes per una imatge pública que amaga a algú:

"No sé, a veces imagino que se hace un falso personaje, como si te pudieran ver en el interior lo que piensas" (Candel, entrevista 14-7-97)

Aquest camp temàtic final té l'objectiu de comprendre Francesc Candel com a escriptor i poder marcar, amb la seva pròpia intenció exposada al relat de vida, la continuïtat cap el futur de la seva carrera. En la maduresa Candel segueix més actiu que mai, escriu i dóna conferències, és un exemple per molts d'aquells que pertanyen a la *juventud que aguarda*.

Yo ya casi no sabría... yo ya daría por terminada la larga biografía, que ha sido más larga en la infancia, que a lo mejor mucha gente puede pensar que lo más interesante es: '¿y que, y sigue publicando, y ahora qué piensa publicar?', a mí todo esto ya me empieza a resbalar un tanto.

No obstante después publiqué varios libros, la novela esta que he dicho, ahora he terminado éste y todavía no le he puesto título y ya he empezado otro. Tengo también una novela hace años a medio escribir, y entretanto estoy colaborando en El periódico, en el Avui y en Catalunya Radio. (Relat de vida: *El escribir es una cosa que la puedes hacer mientras la mano te funcione*)

En els darrers paràgrafs del relat de vida de'n Candel, aquest expressa la seva por a que alguna cosa faci que no pugui continuar escrivint, la por a que una malaltia li pugui prendre l'escriptura, la seva vocació.

Ahora, si un día se te obnubila el cerebro, entonces mala cosa, pero por lo demás se puede... Así como los toreros, los futbolistas, los cantantes, los actores, quiebran antes; los artistas, los escritores, -los escultores ya es peor, que tienen que machacar piedra- pero los otros, que no hay resistencia muscular, duramos mucho tiempo. (Relat de vida: *El escribir es una cosa que lo puedes hacer mientras la mano te funcione*)

Amb aquestes paraules, Candel va finalitzar el seu relat de vida, un final que recorda la por a que allò que va possibilitar els seus inicis en el món de la creació narrativa, una malaltia, no li impedeixi, ara, continuar amb la seva carrera literària.

Ara, amb la distància que ens dóna el present, el moment en què hem finalitzat la lectura d'aquest text, podem valorar allò que s'ha narrat en el passat.

Tots els camps temàtics que configuren aquest treball de recerca tenen un significat propi, però a la vegada formen part d'un conjunt, d'un esquema que dota de coherència un text únic.

Aquesta història que ara finalitza es fonamenta en el relat d'una persona, en Candel. Amb ell he après que la creació d'un text nascut de la particularitat d'una narració d'una vida és una manera de fer història. Dins un context global, la riquesa de la vida de cadascun de nosaltres contribueix a fer la història dels nostres temps.

La particularitat de la vida de'n Candel és la que ha estat l'objecte d'aquesta investigació. El seu relat, produït des del seu present com a escriptor i amb l'objectiu de narrar la seva biografia, ens apropa a la comprensió de la seva persona, dels seus fets, de la seva individualitat.

De mica en mica ens hem anat endinsant en les seves vivències i en el seu món vital. L'estructura narrativa del relat és allò que em recorda l'experiència d'haver creat aquest text. Amb aquest treball he après a valorar que la dificultat que acompanya el fet de narrar una vida en unes quantes hores, pot ser oblidada quan ens trobem davant un gran mestre de la narrativa com és en Francesc Candel. Un escriptor que davant la meua demanda ha aplegat totes les narracions disperses de la seva vida en un únic relat de vida.

Bibliografia

Catalunya (1973-1983). De la dictadura a la democràcia.
L'Avenç.

Abella, R. Un perfil del mundo estraperlista publicat a: Solé i Sabaté, J.M (coord.) (1985) Cataluña durante el franquismo. Cap. 2. Biblioteca de La Vanguardia:Barcelona.

Abella, R. La crónica negra de los años 40 publicat a: Solé i Sabaté, J.M (coord.) (1985). Cap.6. Biblioteca de La Vanguardia:Barcelona.

Basanta, A. (1981) Literatura de la postguerra: la narrativa. Cuadernos de estudi 26. Serie Literatura. Cincel:Madrid.

Benet, J. (1995) L'intent franquista de genocidi cultural contra Catalunya. Pub. de l'Abadia de Montserrat:Barcelona.

Berger, P. & Luckmann, T. (1968,1984) La construcción social de la realidad. Amorrortu-Murguia:Buenos Aires.

Bodei, R. (1993) El largo adiós a la identidad personal (pp.5-pp.18). Revista de Filosofía Política, nº2.

Candel, F.(1979) A cuestas con mis personajes. Plaza & Janés: Barcelona.

Candel, F. (1981) Carta abierta a un empresario. Plaza & Janés: Barcelona.

Candel, F. (1976) Crónicas de marginados. Laia:Barcelona.

- Candel, F. (1964,1967) Los otros catalanes. Edicions 62: Barcelona.
- Candel, F. (1963,1984) Han matado a un hombre, han roto un paisaje. Plaza & Janés:Barcelona.
- Candel, F (1986) Hay una juventud que aguarda. Plaza & Janés:Barcelona.
- Candel, F (1974) Los importantes: pueblo. Plaza & Janés: Barcelona.
- Candel, F (1982) Los que nunca opinan. Plaza & Janés: Barcelona.
- Candel, P. & Vila Casas, E. (1996) Memòries d'un burgès i d'un proletari, de la República al 23-F (1931-1981). Columna edicions:Barcelona.
- Candel, F. (1979) Un charnego en el senado. Plaza & Janés:Barcelona.
- Esteban Soler, H. (1981) El realismo en la novela. Cuadernos de Estudio 16. Serie Literatura. Cincel:Madrid.
- Espinet i Burunat, F. (1994) Teoria dels egodocuments, la literatura del jo i la història. Quaderns de Comunicació, 3. Llibres de l'Índex:Barcelona.
- Fabré, J. & Huertas, J.M. (1976) Tots els barris de Barcelona V.6. Edicions 62:Barcelona.
- Fernández, J. & Sellés, E. (1994) L'església a Catalunya (s.XIX i XX). Barcanova:Barcelona.

- Ferret, Antoni (1992) Compendi d'Història de Catalunya. II Franquisme i transició democràctica. Claret: Barcelona.
- Franco, Antonio (dir.) (1995) Historia de Barcelona, desde su fundación al siglo XXI. El Periódico de Catalunya:Barcelona.
- Giner, S., Flaquer, Ll., Busquet, J. & Butllà, N. (1996) La cultura catalana: el sagrat i el profà. Llibres a l'abast. Edicions 62:Barcelona.
- Gusdorf, G. (1991) Condiciones y límites de la autobiografía publicat a: Gabarros, R (dir.) (1991) La autobiografía y sus problemas teóricos. Estudios e investigación documental. Suplementos Anthropos, nº29. Anthropos:Barcelona.
- Hernández i Cardona, F.X. (1993) Barcelona. Història d'una ciutat. Llibres de l'Índex:Barcelona.
- Hernández i Cardona, F.X. (1995) Catalunya. Història i memòria. L'Avui:Barcelona.
- Jackson, Gabriel i Centelles, Agustí (1982) Catalunya republicana i revolucionària (1931-1939). Grijalbo:Barcelona.
- Loureiro, A.G (coord.) (1991) La autobiografía y sus problemas teóricos. Estudios e investigación documental. Suplementos Anthropos. Anthropos:Barcelona.
- Marinas, J.M. & Santamarina, C. (1993) La historia oral: métodos y experiencias. Debate:Madrid.
- Pagès, P. (1993) La guerra civil (1936-1939). Biblioteca bàsica d'història de Catalunya. Barcanova:Barcelona.

- Palomero i Caro, Rafael (1991) República i autonomia. La Generalitat republicana (1931-1936). Biblioteca bàsica d'història de Catalunya. Barcanova:Barcelona.
- Pernau, G. (1995) El somni català, 16 històries d'arrelament. La Campana:Barcelona.
- Porta, M. (1995) Del franquisme als Jocs Olímpics (1975-1992). Biblioteca bàsica d'història de Catalunya. Barcanova:Barcelona.
- Riera i Gassiot, Ignasi (1991) Opressió i resistència. El franquisme (1939-1975). Biblioteca bàsica d'història de Catalunya. Barcanova:Barcelona.
- Riera, Ignasi (1988) "Candel, Paco o Francesc", apunts per un retrat. Xarxa Cultural:Manresa.
- Riera, Ignasi (1991) Opressió i resistència, El franquisme (1939-1975). Biblioteca bàsica d'història de Catalunya. Barcanova:Barcelona.
- Rodríguez i Pujol, Toni. La sociedad civil catalana. Biblioteca de La Vanguardia:Barcelona.
- Roig, Josep L. (1995) Historia de Barcelona, desde su fundación al s.XXI. Primera Plana. Grupo Zeta:Barcelona.
- Rosenthal, G. Reconstruction of Life Stories. Principles of selection in generating Stories for Narrative Biographical Interviews publicat a: Josselson, R. & Lieblich, A. (ed.) (1993) The Narrative Study of Lives. V.1. Sage Publications:London.

- Sanmartí Roset, J.M^a (1979) Historia de Cataluña, proyecto experimental de ciencias sociales de Cataluña Santillana:Madrid.
- Solé i Sabaté, J.M^a (coord.) (1986) Cataluña en la Guerra Civil española. Biblioteca de La Vanguardia:Barcelona.
- Solé i Sabaté, J.M (coord.) (1985) Cataluña durante el franquismo. Biblioteca de La Vanguardia:Barcelona.
- Sopeña Monsalve, A.(1994) El florido pensil. Memoria de la escuela nacionalcatólica. Crítica:Barcelona.
- Termes, J.(1984) La immigració a Catalunya i altres estudis d'història del nacionalisme català. Empúries:Barcelona.
- Termes, J. (1985) La II Guerra Mundial y su influencia publicat a Solé i Sabaté, J.M (coord.) (1985) Cataluña durante el franquismo. Cap. 3. Biblioteca de La Vanguardia:Barcelona.
- Vilar, P.(dir.) (1987) Història de Catalunya. De la Revolució de setembre a la fi de la Guerra Civil (1868-1939). v.VI. Edicions 62:Barcelona.
- Vilar, P.(dir.) (1989) Història de Catalunya. El franquisme i la transició democràtica (1939-1988). v.VII. Edicions 62:Barcelona.
- Widdershoven, G.A.M The Story of Life. Hermeneutic Perspectives on the Relationship Between Narrative and Lide History publicat a: Josselson, R. & Lieblich, A. (ed.)(1993) The Narrative Study of Lives, Volume I. Sage Publications. London.

Sumari

<i>Introducció</i>	2
Primera part	
EL PROCÉS DE CREACIÓ D'UN TEXT	
. Conèixer la vida de'n Candel	6
- El títol	6
- Els objectius	7
La creació d'un text	8
. Un relat de vida	10
. Unes obres	18
. Un context	19
. La meva veu	20
La dotació i la reconstrucció del sentit	22
Segona part	
EL TEXT	
. El text final	26
- La immigració	27
- El record dels seus educadors	34
- De la II República al final de la Guerra Civil	42
- La postguerra	58
- Ha nascut un escriptor	71
- La política	85
- Geni i figura	106
. Bibliografia	115